

Nummer 4

HET LAND VAN HERLE

Historisch
tijdschrift
voor Parkstad
Limburg

2011

Foto omslag: Zicht op de grote foyer van de Heerlense schouwburg in de jaren zestig.
Collectie Rijckheydt, Heerlen

INHOUD

Kroon op een carrière - 50 jaar schouwburg aan het Burgemeester Van Grunsvenplein Door Marcel Put	157
Ravachol - Een Franse anarchist met een Heerlense vader Door Wim Nolten	177
Sint Pancratius en Het Land van Herle Door Piet Mertens en André Viersen	185
Aangestipt... Door Diane Habets-Smeets, Roelof Braad, Koos Linders en Wim Nolten	188

KROON OP EEN CARRIÈRE

50 jaar schouwburg aan het Burgemeester Van Grunsvenplein

Door Marcel Put*

Een monument voor burgemeester Van Grunsven. Zo noemde de Limburgse Commissaris van de Koningin, dr. F. Houben, de nieuwe Heerlense schouwburg. Decennialang had de Heerlense burgervader Marcel van Grunsven plannen gemaakt voor een nieuw cultureel centrum in zijn stad. En nu, vlak voor het einde van zijn loopbaan, waren zijn plannen gerealiseerd. Het was zaterdag 18 november 1961, de dag van de opening.

De Heerlens schouwburg, 1962.

Een zee van licht

17.30 uur. In mijn rokkostuum en met hoge hoed liep ik van onze flat in de Limburgiastreet naar de Heerlense stadsschouwburg. Ruim tien uur eerder had ik dezelfde weg afgelegd, in overall en met mijn werktas om mijn schouder. Het werk zat er op en ik had een goed gevoel over wat we de afgelopen weken hadden gepresteerd. De bonus daarvoor hadden de jongens en ik al samen opgedronken. Vandaag kreeg ik tot mijn verrassing nog een extraatje. Een kaartje voor de opening. Eentje maar, dus ik moest wel alleen gaan. Greet vond het niet erg. Ze bleef liever thuis. Ze hield niet zo van die drukke bijeenkomsten. Bovendien had ze geen galajurk. Gelukkig

had ik wel een eigen pak en hoed. Ik was verschillende keren trouwgetuige geweest en vorig jaar stapte ik zelf in het huwelijksbootje, vandaar. Het was fris voor de tijd van het jaar, maar ook droog en het waaide niet.¹ Tegen zessen kwam ik bij de Geerstraat. De grote parkeerplaats voor de schouwburg baadde in het licht. Zo'n tachtig lampen, verdeeld over vier masten, zorgden daarvoor. Ik was vroeg, maar niet de eerste. Ik stak de Geerstraat over, liep een stuk voorbij de Vivo-winkel en boog om in de richting van de schouwburg. Langzaam begon ik de ik de parkeerplaats over te steken. Het aangeveegde zand knarste onder mijn schoenen. Ik had, lopend naar de ingang, goed zicht op het grote gebouw. Het was prachtig! Achter de vijfendertig meter brede en ruim zeven meter hoge glasgevel, waar ik de afgelopen week aan had gewerkt, zag ik, een paar meter boven de grond, een zee van licht. Vanuit die zee keken kleine figuren in mijn richting. Andere genodigden waren waarschijnlijk net als ik vroeg gekomen, zodat ze voldoende tijd hadden om 'Heerlens pronkjuweel' goed te kunnen bewonderen.²

Zicht op de grote foyer van de Heerlense schouwburg.

En het juweel schitterde op deze donkere novemberavond. Het was in fel contrast met de omgeving. Die bood een enigszins troosteloze aanblik. Vaag zag ik de omringende braakliggende terreinen en in de zuidwesthoek de contouren van het Sportfondsenbad. Alleen aan de zuidkant was een begin gemaakt met de bouw van de flats, maar nu in het donker leken het wel ruïnes. Och ja, nog geen maand geleden was de parkeerplaats ook nog een zandvlakte en de schouwburg meer een karkas dan een gebouw kort

De schouwburg in aanbouw, februari 1961. Zicht vanaf de Geerstraat op de ingang en daarboven de grote foyer. Het hoge deel aan de achterkant is de 28 meter hoge toneeltoren.

voor de opening. De grote ramen van de foyer hadden we er zelfs gisteren pas ingezet. Het goed uitvoeren van die heikele spoedklus had ons glaszetters een paar kratten bier opgeleverd en mij, voorman van de ploeg, tot mijn grote verrassing een kaartje voor de openingsavond.

De centrale hal

Ik was bij de ingang. Een ruime en overdekte ingang, want 'de zee van licht', zijnde de grote foyer op de eerste verdieping, stak zo'n meter of acht uit en vormde zo een brede en diepe luifel. Je kon makkelijk met de auto voorrijden en je passagiers droog voor de ingang laten uitstappen. Dat was erg praktisch. Je miste dan wel de sensatie die ik net op het plein hadd beleefd. De schouwburg werd ontworpen door de architecten Frits Peutz en Bernard Bijvoet. Peutz had begin jaren vijftig al een schouwburg voor Heerlen ontworpen. Dat plan was hier, op een nieuwe locatie, in hoofdlijnen gevolgd. Daarbij ging het Peutz vooral om ruimte. Bijvoet, ontwerper van moderne schouwburgen in heel het land, nam de zogenaamde 'theaterzaken' voor zijn rekening, zoals de grootte en de vorm van de zaal en het toneel.³ In het voorportaal gaf ik mijn jas en hoge hoed af bij de dames van de garderobe. Deze entree, waar ook de, nu nog onbemenste, kassa's waren, was ruim. Ik liep door naar de centrale hal. Hier kregen bezoekers een voorproefje van de ruimte waarvan Peutz naar eigen zeggen zo bezeten was.⁴ Vijftig meter breed en vijftig meter diep, een kwart voetbalveld, maar dan overdekt. Een enorme open ruimte, met alleen in het midden in een cirkel een tiental zware pilaren die de vloer van de grote zaal ondersteunden. Stond je daarin, dan waande je je in een klein, intiem theater, terwijl je toch de hele hal kon overzien. Ik zag voor me wat hier allemaal zou gaan gebeuren. Honderden carnavalsvierders, sjoenkelend en polonaiselopend. Bedrijfsfeesten van bijvoorbeeld Staatsmijnen, Schunck of mijn eigen Glasmaatschappij zouden hier probleemloos gehouden kunnen worden. Maar ook een kamerorkest dat speelde binnen de besloten omgeving van de zui-

lenkring, al dan niet afgesloten van de rest van de hal, zou hier tot zijn recht komen. Wat was hier niet allemaal mogelijk? En dan was dit alleen nog maar de entree.

Foyers, ruimte, uitzicht

Naar boven dus. Rechts of links? Aan beide kanten van de grote hal waren brede trappen. Ik liep naar rechts en boven gekomen was ik nog maar een twintigtal passen verwijderd van 'de zee van licht' die ik enkele minuten geleden nog van buiten had bewonderd. Vijfendertig meter breed, twintig meter lang en zeven en een halve meter hoog, een immense ruimte. Ze was in het avondlicht nog indrukwekkender dan overdag.

Ik 'dook' onder in de verlichte ruimte en liep naar 'mijn' glasgevel. Daar stond ik dan. Niet in overall, maar in rokkostuum. Zonder mijn gereedschap en de onmisbare stopverf. Tevreden stak ik een sigaar op. Ik keek richting Geerstraat, naar de doorbraak, waar de verbinding van het Schouwburgplein met de Promenade en dus met de oude binnenstad vorm kreeg. Toen ik me omdraaide raakte ik weer onder de indruk van de ruimte van de foyer.

Aan het andere einde was een verhoging. Zij was bijna half rond en lag over de hele breedte van de grote foyer. Ze omzoomde de schouwburgzaal en was het pad naar de toegangsdeuren van de zaal. Je kwam er via enkele treden aan de zijkanten. Daarboven lag een galerij. Zij gaf toegang tot het eerste balkon van de grote zaal. Je had er goed zicht op alles wat er in de grote foyer gebeurde. Het leek me de moeite waard de foyer eens van daar boven te bekijken.

Ik liep terug naar de trap waarlangs ik naar boven was gekomen. Daar was, aan de andere kant van de trap, een kleinere foyer. Afgelopen week had ik hier nog staan blauwbekken toen we de ramen hadden geplaatst.⁵ Door de glasgevels leek de ruimte groter. Aan de noordkant, waar ik stond, bood de doorzichtige wand bovendien een prachtig uitzicht op het verlichte complex van de Oranje Nassau-mijnen en het donkere silhouet van mijn oude parochiekerk aan de Laanderstraat, Sint Franciscus van Assisi.

Aan de andere kant van het gebouw was er nog zo'n kleine foyer. Beide waren ieder zo'n 15 meter in het vierkant. Hier lagen de buffetten, die met een goederenlift bevoorradet werden vanuit de eronder gelegen keukens. Achter de buffetten lagen de toiletten. Die waren er overigens op elke verdieping. En wel steeds op dezelfde plaats, allemaal boven elkaar dus.

Ik ging verder naar boven. Ik wilde nu het hele gebouw ook in zijn afgemaakte staat zien. De trap liep door naar de tweede verdieping. Daar waren, net als op de eerste verdieping, aan beide kanten kleinere foyers. Vanaf hier

Doorkijk vanuit de grote foyer naar de trap en naar een van de kleinere foyers aan de zijkant (hier de noordzijde). Links zijn ook de beide omgangen te zien die toegang bieden tot de deuren van de zaal en van het eerste balkon.

kwam je op de galerij die ik vanuit de grote foyer had gezien. De galerij was de toegang tot het eerste balkon in de schouwburgzaal. Ook verbond zij de beide foyers op de tweede verdieping.

Ik ging nog hoger, naar de ingangen van het tweede balkon. Zij lagen ook aan een halfronde gang. Alleen lag die gang niet in het gebouw, maar was het een soort van langgerekte serre, van waaruit je overdag een prachtig zicht had op de stad. Nu was het stadscentrum te donker.

Naam en faam

Ik liep naar beneden. Daar, op het eerste balkon, had ik een zitplaats. Ik onderdrukte mijn nieuwsgierigheid naar 'hoe het er nu binnen uit zou zien' en ging niet meteen de zaal in. Vanaf de galerij keek ik hoe de grote foyer zich langzaam vulde met mensen. Ik speurde naar bekenden en hoogwaardigheidsbekleders. Iedereen van naam en faam in de Mijnstreek, ja in heel Limburg, zou bij deze opening aanwezig zijn, had ik in de krant gelezen. Commissaris van de koningin Houben was één van de genodigden, evenals zijn Belgische collega mr. Roppe. De burgemeesters Gijsen van Kerkrade, Prick van Schaesberg en Quint van Brunssum hadden in de krant al aangegeven dat zij de schouwburg niet alleen voor Heerlen, maar ook voor hun eigen gemeentes van groot belang achten. Zij zouden vanavond dus zeker komen.

En natuurlijk waren ook de kopstukken van kerk en kapitaal aanwezig. De eerste niet alleen vertegenwoordigd door de deken van Heerlen, monseigneur Bemelmans, maar ook door de hoogste kerkelijke autoriteit in Limburg, bisschop Petrus Moors, die vanuit Roermond naar de Oostelijke Mijnstreek was gekomen. Dat de kerk erg blij was met de schouwburg bleek uit de woorden van deken Bemelmans toen hij de hoop uitsprak dat de kunst, die in de schouwburg gebracht zou worden, geest en hart van de mensen zou verheffen. In onze moderne tijd waarin de mens door zoveel te neer werd gedrukt was daar volgens hem dringend behoefte aan.⁶ President-directeur van Staatsmijnen Wemmers deelde die mening, maar leek wat sceptisch over de belangstelling die er in de Mijnstreek voor het aanbod van de schouwburg zou zijn.⁷

Natuurlijk waren de Heerlense gemeenteraadsleden en wethouders aanwezig. Zij gaven immers officieel dit feest namens de gemeente Heerlen. En ja, daar zag ik enkele bekende gezichten. Mijn baas, dhr. Leufkens, directeur van de N.V. Glasmaatschappij was in gesprek met de man aan wie ik mijn kaartje te danken had: dhr. Joosten, directeur van Vascomij N.V. Waarschijnlijk bespraken ze de hectische laatste dagen van dit project.

Trotse theaterdirecteur

Ondertussen was er iemand naast mij komen staan. Ook hij bekeek de groeiende groep mensen in de foyer. Ik herkende deze markante heer meteen. Het was dhr. Vankan, de oude en ook nieuwe schouwburgdirecteur. Ik feliciteerde hem met zijn herbenoeming en zijn nieuwe 'thuis'. Hij glom van trots. En terecht, want hij was de man die Heerlen enthousiast had gemaakt voor het theater. Sinds zijn komst als directeur in 1947 was het aantal

Schouwburgdirecteur Vankan (links) en burgemeester Van Grunsven

schouwburgbezoekers gestegen van enkele duizenden per jaar naar ruim honderdduizend. Daarnaast had hij zeer succesvolle culturele programma's voor de jeugd gemaakt. Het was dan ook geen verrassing dat hij zijn directeurschap mocht voortzetten voor de nieuwe Stichting Stadsschouwburg.

Zijn eerste klus was het samenstellen van een openings- en feestprogramma geweest. Zoals altijd had hij gezorgd dat er voor elk wat wils was: opera, Grieks drama, komedie, ballet, symfonie muziek, one man show en musical.⁸ Alhoewel ik geen trouw schouwburgbezoeker was, kende ik wel al de grote namen die er op de affiches voor de komende weken stonden. Ik complimenteerde Vankan met het aanbod dat hij voor Heerlen had samengesteld. Met spijt in mijn stem voegde ik er aan toe dat ik er niet in was geslaagd kaartjes te krijgen voor *My fair lady*, en dat terwijl er toch ruim 15.000 beschikbaar waren geweest. Hij lachte minzaam, klopte me op mijn schouder terwijl hij wegliep en zei: 'Maar daarvoor

bent u er vanavond wel! Daar kon ik niets tegen in brengen.

Ik zocht de foyer nog af naar de mannen die de bouw van dit theater mogelijk gemaakt hadden, de architecten Bijvoet en Peutz, en natuurlijk burgemeester Van Grunsven. Zonder succes, dus besloot ik mijn plaats te gaan opzoeken.

De zaal en het toneel

Hier was ik nog niet geweest. Met onze werkkleding aan was dit deel van de schouwburg de laatste twee weken verboden gebied geweest. Ik liep door de zaal, vervolgens door de klapdeuren. Ik voelde ruimte, een overvloed aan ruimte, maar had niet het gevoel dat ik er in verloren ging. Het was warm en aangenaam. Dat was waarschijnlijk te danken aan de kleuren van het interieur: donkerrode stoelen, grijze vloerbedekking en grijsrood geverfde muren. Ik liep naar de rand van het balkon. Hier lopen voelde een beetje vreemd want de vloer helde lichtjes naar beneden. Bij de balkonrand aangekomen zag ik onder me de zaal. Wat een verschil met de oude schouwburg! De zaal had de vorm van een enorme schelp van twintig bij twintig meter. Van bovenaf was goed te zien dat ook de vloer daar naar beneden helde. Hierdoor had iedereen in de zaal goed zicht.

Het toneelgordijn was gesloten. Jammer, want hierdoor kon ik het podium niet zien. Van wat ik gehoord en gelezen had was ook dit erg bijzonder. Het meest moderne en misschien wel grootste toneel van Nederland, zo schreef het *Limburgs Dagblad*. De opening naar de zaal mat veertien bij acht en een halve meter. De toneelvloer was met inbegrip van de zijtonelen vierentwintig meter breed en zeventien meter diep, dus bijna even groot als de zaal. Tussen de toneelvloer en de zaal bevond zich de orkestbak. Die zag ik nu niet. De vloer van deze bak kon namelijk omhoog bewegen tot het niveau van de zaal. Daarop was plaats voor vijftig extra stoelen. Voor deze

De schouwburgzaal. Helemaal bovenin is vaag het raam van de cabine van de lichttechnicus te zien.

openingsavond was dat gedaan. In totaal konden er nu 900 mensen in de zaal en op de balkons zitten.⁹

Toren en techniek

En dan was er nog de 28 meter hoge toneeltoren, een nieuw baken in de Heerlense binnenstad. Gemaakt van gewapend beton, maar toch flexibel genoeg om de grote belasting van wind en storm te kunnen weerstaan. Daarnaast was hij voorzien van de modernste theatertechniek, zoals een enorm brandscherm dat toneel en zaal volledig van elkaar kon scheiden en twee beweegbare torens die de breedte van de toneelopening tussen de acht en veertien meter konden later variëren. Het brandscherm zou hopelijk niet gebruikt worden, maar met deze voorzorgsmaatregel was de veiligheid van het publiek beter gegarandeerd. Veiligheid was ook bij de bouw van de toneeltoren een aandachtspunt. Vanwege de enorme hoogte was er een vangnet gespannen om te voorkomen dat vallende voorwerpen voor ongelukken zouden zorgen. De toren leek daardoor wel een circustent. Het nylonnet, speciaal gemaakt door een Maastrichts bedrijf, had zijn waarde echter al bewezen. Een 570 kilogram wegende balk was naar beneden gevallen en werd zonder problemen door het net opgevangen.¹⁰ Toen wij met de enorme ruiten van de glasgevels in de weer waren, was er geen vangnet of kussen dat onze val had kunnen breken. Gelukkig was er niets fout gegaan. Ik draaide me om en keek omhoog. Uit de krant wist ik dat ik ook nu naar een heel speciale techniek keek. Boven mij bevond zich het tweede balkon en het gewelfde plafond. De vorm van laatstgenoemde moest voor een uitstekende akoestiek zorgen. Het tweede balkon zelf was een hoger gelegen kopie van de plek waar ik me bevond. De technische vernieuwing zat daar in de erboven gelegen cabine. Dit was de werkplek van de lichttechnicus. Die plaats was nieuw voor Nederlandse schouwburgen. Normaal zat de lichttechnicus in de zaal, maar in Heerlen kreeg hij een plek op grote hoogte,

zelfs boven het tweede balkon. Vanuit zijn cabine had hij een volledig overzicht van hetgeen er op het toneel gebeurde. Geweldig. En ik kon het weten, want ik had het gezien toen ik het raam in de cabine had gemaakt. Kortom, een prachtige plek om eens te bezichtigen. Misschien zou die kans er voor de Heerlenaren ooit komen. Dan zouden ze waarschijnlijk ook de voor het publiek ontoegankelijke artiesten- en administratieruimtes en de toneeltoeren kunnen bezoeken. Daarover mijmerend ging ik naar mijn zitplaats.

De oude schouwburg

Ik vond het wel een mooie samenloop van omstandigheden dat burgmeester Van Grunsven vlak na de opening van de nieuwe schouwburg met pensioen zou gaan. De Heerlense schouwburg liep immers als een rode draad door zijn carrière. Terwijl het geroezemoes om mij heen toenam, dacht ik aan wat er allemaal was gebeurd rond de bouw van de schouwburg. Over de periode tot en met de oorlog wist ik veel van mijn vader. Hij kwam in mei 1921 als politieagent naar Heerlen en had Van Grunsven dus vanaf zijn aanstelling in Heerlen in 1926 meegemaakt. Hij vertelde vaker over de grote betrokkenheid van Van Grunsven als het ging om culturele zaken in het algemeen en de schouwburg in het bijzonder.

Van Grunsven werd in 1926 naar Heerlen bevorderd om de snel groeiende mijn gemeente financieel gezond te maken. Hij had zijn sporen op dat gebied al verdiend in zijn vorige standplaats Susteren. Heerlens nieuwe burgemeester was echter meer dan een goede rekenaar. Al snel bleek dat hij vond dat mensen niet van brood alleen leefden. Heerlen, of eigenlijk de hele Oostelijke Mijnstreek, mocht geen gebied van alleen maar werken en daarmee van culturele armoede worden. Vandaar dat hij met grote toewijding zijn financieel inzicht ter beschikking stelde aan de stichting die de afbouw en exploitatie van de schouwburg in de Klompstraat op zich genomen had. Deze stichting stond onder leiding van de inspecteur der gemeentefinanciën Pierre Huntjens en de musici Henri en Hubert Hennen. Zij hadden een aantal concerten georganiseerd en zo geld ingezameld. Het zo verkregen bedrag was echter te gering. Van Grunsven bedacht een constructie om voldoende geld binnen te halen. Er werd voor 75.000 gulden schouwburgaandelen uitgegeven. De gemeente kocht voor 25.000 gulden van deze aandelen en kreeg zo twee zetels in het stichtingsbestuur. De rest van de aandelen, 50.000 gulden, werd, zij het met moeite, verkocht aan particulieren, zowel individuen als bedrijven.¹¹ Tot slot verstrekte de gemeente de stichting nog een hypotheek van 25.000 gulden.¹²

Eind 1930 was de schouwburg klaar. Maar de belangstelling voor het theater liet te wensen over. Mensen in de Mijnstreek waren niet gewend naar toneel, concerten, opera's en operettes te gaan. Daarentegen was er veel belangstelling voor een relatief nieuwe vorm van amusement: de film. En alhoewel er al enige bioscopen in Heerlen waren, besloot men de schouwburg het grootste deel van de week als bioscoop te gebruiken. De bioscoopgelden zorgden ervoor dat, samen met een jaarlijkse gemeentelijke subsidie van 750 gulden, de stichting het hoofd boven water hield.

De oude schouwburg. Het raam in het midden van de foto is dat boven de ingang. Achteraan is de toneeltoren te zien. We kijken hier naar de schouwburg vanaf de Klompstraat. Net buiten beeld rechts was de poort die toegang bood tot het voorplein van de oude schouwburg.

Ondanks de financiële moeilijkheden in de jaren dertig, slaagde het stichtingsbestuur er in toch ook met enige regelmaat theaterkunsten in de schouwburg te vertonen. Tijdens de drie carnavalsdagen was er driemaal daags operette. Één keer per jaar kwam de Fritz Hirsch-operette.¹³ Hetzelfde gold voor de Bouwmeesterrevue met toentertijd Nederlands populairste komiek Johan Buziau.¹⁴ En zoals in de meeste Nederlandse steden, was er tijdens de kermis het Variété Faveur. Een enkele keer was er cabaret met Lou en Henriëtte Davids of kwamen er bekende buitenlandse artiesten, zoals het Don Kozakkenkoor of Heinz Rühmann. Wie er ook speelde, elke keer was de zaal uitverkocht. Op dat moment voldeed de schouwburg aan de culturele behoefte in Heerlen. Desondanks werd er eind jaren dertig door burgemeester Van Grunsven al gedacht aan een nieuw te bouwen schouwburg.

Plan Coriovallum

Van Grunsven wilde het stadscentrum openbreken in zuidelijke richting. Toen Schunck plannen had voor een nieuwe zaak werd hem dan ook een terrein tussen Geleenstraat en Tempsplein aangeboden, toen nog een onooglijke vlakte. Schunck weigerde beleefd en koos uiteindelijk voor de Bongerd, waar hij het Glaspaleis liet bouwen. Als een particulier de eerste stap niet wil zetten, dan moet de overheid het maar doen, zal Van Grunsven hebben gedacht. In 1936 had hij overleg met Heerlens stedenbouwkundig adviseur Jos

Raadhuisplein met het nieuwe raadhuis, omstreeks 1953. Rechtsmidden is nog net een stukje van het HEMA-gebouw te zien. De schouwburg was gepland op het onbebouwde deel middenvoor, het zogenaamde 'zwarte veldje'.

Klijnen en de architect Frits Peutz. Ze spraken over de bouw van een nieuw raadhuis en wel op de plek van het oude gemeentehuis. De hoofdingang zou worden verlegd van de Geleenstraat naar de andere kant, de kant van het Templesplein, de zuidkant. Daar was nog nauwelijks bebouwing en daardoor voldoende ruimte om iets nieuws en groots te maken. Er moest een groot plein komen met indrukwekkende gebouwen. Dit zou het nieuwe, moderne stadshart van Heerlen worden. Het was Van Grunsvens idee om aan dat plein niet alleen een raadhuis, maar ook een schouwburg te bouwen.¹⁵

Met de bouw van het raadhuis werd nog voor de oorlog begonnen. Daarnaast lukte het Van Grunsven de HEMA-directie te overtuigen om hun Heerlense filiaal aan de oostkant van het beoogde plein neer te zetten. De zaak opende in het voorjaar van 1940.¹⁶

Tijdens de oorlog ging het werk aan het raadhuis weliswaar door, maar het werd door materiaaltekort sterk vertraagd. Andere nieuwbouw was onmogelijk. Rekenend op betere tijden bleven Van Grunsven, Klijnen en Peutz nadenken over de bebouwing van het nieuwe raadhuisplein. In 1944 lag er het Plan Coriovallum.

Een Cultureel Centrum

Amper anderhalf jaar na de bevrijding van Heerlen pleitte burgemeester Van Grunsven in de gemeenteraad voor de bouw van een schouwburg, of Cultureel Centrum zoals het toen werd genoemd. Eigenlijk maakte hij een deel van het Plan Coriovallum bekend. Naast hard werken zou ook cultuur de wonden van de oorlog kunnen helen.

De wederopbouw was in die eerste na-oorlogse jaren echter vooral gericht op het weer op gang krijgen van de productie, op de bouw van woningen en op de verdediging tegen het dreigende communistische gevaar. De bouw van het Cultureel Centrum stond nog wel op de agenda van de gemeenteraad, maar er konden nooit middelen voor vrijgemaakt worden. Pas in 1952 was er naast aandacht ook weer geld voor een cultuurhuis.¹⁷

Van Grunsven had samen met de architecten Peutz en Bijvoet een plan gemaakt voor de bouw van een Cultureel Centrum.¹⁸ In maart 1952 legden ze dit voor aan de Heerlense gemeenteraad. "Noodzaak voor een snel groeiende streek", kopte het Limburgs Dagblad.¹⁹ "Heerlen's groots schouwburgplan een Nederlandse Gebeurtenis", meende Weekblad Limburg. Dit blad schreef over het respect dat men voor Heerlen moest hebben. Het loofde de visie en de financiële onderbouwing van het plan. Als het werd gerealiseerd zou het ongetwijfeld ook internationaal grote indruk maken.²⁰

Enkele weken later stuurden Burgemeester en Wethouders van Heerlen dit plan naar Gedeputeerde Staten van Limburg. Zij moesten het Heerlense plan beoordelen op noodzakelijkheid en haalbaarheid. Pas als de provincie groen licht gaf, was de weg vrij om Rijksgoedkeuring te krijgen. Zonder die goedkeuring mocht niet worden gebouwd.²¹

Gezien het belang van de mijnindustrie moest de Mijnstreek een aantrekkelijke regio blijven. Goed aanbod van cultuur was daarvoor een voorwaarde. Bovendien had men over de grens, in Aken, de zaken op cultureel gebied veel voortvarender aangepakt. Daar moest volgens het Heerlense bestuur wat tegenover worden gezet om de Nederlandse en regionale cultuur te beveiligen en te bevorderen.²²

Ook wees het stadsbestuur erop dat de bouw belangrijk was voor het afmaken van het nieuwe stadscentrum, Heerlen het geld had en "Het zou van grote psychologische waarde zijn, als in het jubileumjaar (van Staatsmijnen, MP) kon worden besloten tot de stichting van een cultureel centrum."²³

"Laten wij een schouwburg bouwen"

Op 15 september 1952 besprak de Commissie van Financiën het plan. Opvallend genoeg was de wethouder van Financiën, Koelman, tegen. Hij was echter de enige. Met zes tegen één stem en twee onthoudingen besloot de commissie tot het bouwen van een cultureel centrum voor maximaal 2,5 miljoen gulden.²⁴ Nu moest de gemeenteraad nog worden overtuigd. Dat gebeurde twee weken later. Voor het eerst was de publieke tribune van het raadhuis helemaal vol. Wethouder Koelman voerde als eerste het woord. In financieel onzekere tijden achtte hij een uitgave voor een schouwburg niet gewenst. Bovendien moest Heerlen ook nog investeren in sportvelden, ouderenhuisvesting en de kernen van de Heerlerbaan en Heerlerheide. Van Grunsven prees de voorzichtigheid van de wethouder, maar verweet hem somberheid. De woningbouw, belangrijkste aandachtspunt, was veilig gesteld. Het plan werd uit de reserve betaald. Een reserve die toch was opgebouwd voor dit soort plannen. Bovendien had de wethouder het een ingenieus plan genoemd. Waarom het dan verwerpen? Van Grunsven vond het niet bezwaarlijk dat het nu net de wethouder van financiën was die zich niet

Zicht op de schouwburg vanuit het noorden. Links de parochiekerk van het Eikenderveld, Sint Franciscus van Assisi. Rechtsboven de schouwburg en de inmiddels afgebouwde flats aan de zuidkant van het plein. In het verlengde daarvan is de doorbraak richting het oude stadscentrum te zien.

liet overtuigen. Bij de bouw van het raadhuis en de recente renovatie van de binnenstad was dat ook het geval geweest. Hij riep de raad op "...nog eens een stunt uit te halen" en "...met de bouw van dit culturele centrum de kroon op het werk (te) zetten". De overgrote meerderheid van de raad steunde de burgemeester. Het meest enthousiast was waarschijnlijk de KVP-er Raedts. Hij verwees naar hetgeen de Nederlanders op de Afsluitdijk hadden geschreven: *Een volk dat leeft bouwt aan zijn toekomst*. Om er aan toe te voegen: "Laten wij een schouwburg bouwen."²⁵

In januari 1953 gingen Gedeputeerde Staten in beginsel akkoord met de bouw van de Heerlense schouwburg tegen een bedrag van maximaal 2,5 miljoen gulden. In september van dat jaar volgde de Rijksgoedkeuring en twee maanden later de toestemming van Gedeputeerde Staten om het benodigde geld uit de reserve te halen.²⁶

Problemen

De financiering was rond, maar het denken over de schouwburg ging nog door. In de toekomst zouden de theaterbezoekers vaker met de auto komen. Dus waren er goede aan- en afvoerwegen en veel parkeerplaatsen nodig. Daarvoor was geen ruimte aan het Raadhuisplein. Daarnaast was er de vrees dat de enorme schouwburg het raadhuis in de schaduw zou plaatsen.²⁷

Er werd gekozen voor een andere locatie: de terreinen van Proxima, aan de westkant van de stad, ook wel 't Loon genoemd. In 1952 hadden daar de paviljoens voor het jubileum van Staatsmijnen gestaan, maar daarna was er niets meer mee gedaan. Op 16 maart 1954 besloot de raad dit terrein aan

te wijzen voor de nieuw te bouwen schouwburg. Dit besluit had enorme, onvoorziene en voor Heerlen uiteindelijk onaangename consequenties.²⁸

De Rijksgoedkeuring was ondertussen een aantal keren verlengd. De gemeente meldde de nieuwe situatie en ging er van uit, dat zij voor het nieuwe plan snel toestemming zou krijgen. De kosten, het grootste punt van zorg, bleven immers vrijwel gelijk. De gemeente liet de aanbestedingsprocedure dan ook doorlopen. Op 5 juni werd het werk gegund aan de N.V. Nederlandse Aannemingsmaatschappij v/h Boersma. Nog geen week later berichtte de *Rijkscommissie van advies voor den bouw van schouwburgen en concertzalen* het college dat "...indien het plan (voor de bouw van de schouwburg, MP) volgens de laatste staat zal worden uitgevoerd, in Heerlen een gebouw zal verrijzen, dat een voorbeeld voor ons land zal blijken."²⁹

Dat voorbeeld kwam er vooralsnog niet. De minister van Volkshuisvesting Witte liet de gemeenten namelijk weten dat het niet langer was toegestaan om eigen bouwprojecten uit te voeren die meer kosten dan 100.000 gulden. Uitgezonderd waren woning- en industriebouw. De Rijksgoedkeuring kon door de veranderde plannen niet worden verlengd en moest dus opnieuw worden aangevraagd. Door de nieuwe regels van de minister was de bouw van de zo noodzakelijk geachte en door iedereen gewenste schouwburg ineens van de baan.³⁰

Toch werd een nieuw verzoek om rijksgoedkeuring verstuurd. Burgemeester en Wethouders van Heerlen vroegen de minister om snel duidelijkheid te geven. De hoofddirecteur van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten werd benaderd om te bemiddelen in deze voor Heerlen zo ongunstig verlopen zaak.³¹

Schouwburgschandaal

Vooralsnog bleven alle inspanningen zonder resultaat. Midden jaren vijftig verslechterde de kans op een doorbraak rond de Heerlense schouwburg zelfs. Er was krapte op de arbeidsmarkt, met name in de bouw. Dus voor nieuwe projecten waren er geen mensen. Bovendien besloot de regering dat de overheid minder geld moest uitgeven, de zogenaamde bestedingsbeperking. Het was wrang dat Heerlen, dat als eerste de zaken rond zijn schouwburg op orde had, de schop niet in de grond mocht steken, terwijl er in Sittard, Geleen en later ook in Maastricht wel gewerkt werd aan nieuwe of betere theaters. Het raadslid Raedts opperde in mei 1955 dat Heerlen als het om de schouwburg ging door de autoriteiten stiefmoederlijk werd behandeld. Burgemeester Van Grunsven ging een half jaar later nog verder. Hij wilde dat "...Gedeputeerde Staten en de Minister alle stukken inzake de schouwburgkwestie in Limburg eens ter tafel brachten, opdat men kan nagaan of hier objectief is geoordeeld dan wel of men moet spreken van een schouwburgschandaal." Beide opmerkingen konden rekenen op bijval vanuit de raad.³²

Het Limburgs Dagblad schreef op zaterdag 31 maart 1956 dat de oplossing nabij was. Het ging om een Franse uitvinding. Een schouwburg van plastic zou aan het Raadhuisplein worden opgebouwd en later worden verplaatst naar het terrein 't Loon. Op zondag zouden de Heerlenaren de maquette

Het hoogste punt is bereikt. De mei siert het dak van de schouwburg. 9 februari 1961.

van dit wonderlijke gebouw kunnen bekijken. Een aprilgrap, en voor menig Heerleenaar een slechte.³³

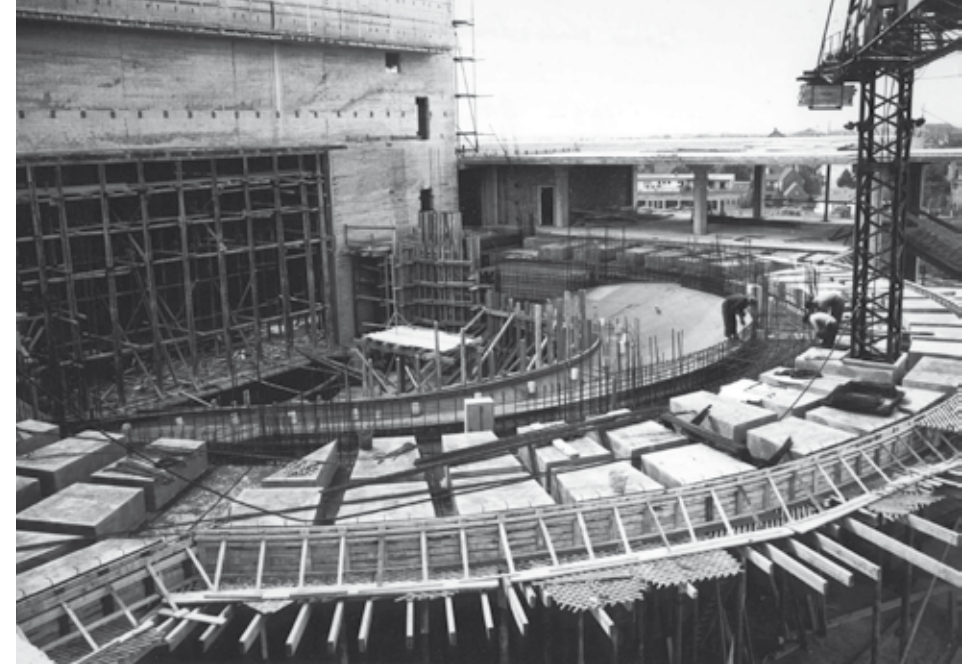
De ontwikkelingen rond de schouwburg bleven nog lange tijd zuur voor Heerlen. In de eerste maanden van 1958 kwam er pas schot in de zaak. Toen werden er in de Eerste en Tweede Kamer door respectievelijk Heerleenaar Jan Maenen en Maastrichtenaar Sjeng Tans vragen gesteld over het 'Limburgse Schouwburgschandaal'.³⁴

Het Limburgs Dagblad sprak van discriminatie van Heerlen en publiceerde de meningen van vooraanstaande Heerlenaren, zoals de mijndirecteuren Raedts en Jansen. Beiden vonden dat Heerlen tekort werd gedaan. Jansen vond zelfs dat het handelen van de minster van weinig respect getuigde voor hetgeen in de streek allemaal voor het land werd gedaan. Burgemeester Van Grunsven onthield zich van commentaar, althans in de pers. Hij deed zijn werk in stilte en zei alleen dat hij er in de eerstvolgende raadsvergadering op terug zou komen.³⁵

Doorbraak

Op 23 april 1958 sprak minister Witte het verlossende woord. "Nu de spanning op de arbeidsmarkt is verdwenen, bestaat er mijnerzijds geen bezwaar meer om de gevraagde goedkeuring te verlenen voor de bouw van een schouwburg in Heerlen." Er moest alleen gekeken worden of de gemeente na al die jaren nog genoeg geld had.³⁶

De reserve van Heerlen was inderdaad op. Er moest nu geld geleend worden, en wel 3 miljoen gulden. Van Grunsven moest, meer nog dan in 1952, zijn overtuigingskracht gebruiken om de raad te doen inzien dat dit niet alleen de moeite waard was, maar ook zonder risico's gedaan kon worden. Na zijn zorgvuldige uitleg en gegeven garantie dat alles financieel goed geregeld was, wilden sommige KVP-ers nog meer weten, waarop de burgervader verzuchtte: "Word ik geloofd of niet geloofd? Wie morgen hierover in de

De zaal en het podium in aanbouw. Mei 1961.

krant leest, zal zich afvragen hoe het in 's hemelsnaam mogelijk is."³⁷ Begin september 1958 kwam de Rijksgoedkeuring. De aanbesteding volgde. Het werk werd gegund aan Vascomij N.V. dat de klus ging uitvoeren voor 2.150.000 gulden. Het interieur kostte 850.000 gulden. Begin juli 1959 startte de bouw. De nieuwe schouwburg moest voor 1 januari 1962 klaar zijn. Dan ging Van Grunsven namelijk met pensioen. De nieuwe schouwburg moest "...de bekroning van zijn burgermeesterlijke loopbaan worden."³⁸ In maart 1960 dreigde de bouwvakkerstaking de hele planning wreed te verstoren. In de nieuwe CAO, die 1 april zou ingaan, was een loonsverhoging opgenomen. Werkgevers wilden de extra kosten daarvan doorberekenen in de bouwprijs. Toen verantwoordelijk minister De Pous dat niet goed vond, weigerden de werkgevers de CAO te ondertekenen. Daarop staakten ruim 35.000 bouwvakkers op 25 grote werken in Nederland. De Heerlense schouwburg was één van die plekken. Gelukkig zagen de werkgevers na twee weken in dat ze de strijd niet konden winnen.³⁹

Schouwburg gedicht, opening in zicht

Met de bouw van de schouwburg begon ook de ontwikkeling van het gebied 't Loon. Er werd een nieuwe woonwijk gepland, een protestants-christelijk streekziekenhuis en ook voor de nieuwe sportaccommodatie werd plaats ingeruimd. Daarnaast kwam er een verbinding tussen de schouwburg en het oude stadscentrum: de Promenade.

Al deze plannen werden breed uitgemeten in de pers. Mijn vertrouwde Heerlen zou in snel tempo veranderen. De schouwburg speelde in dat proces een bijzondere rol. Dat werd ook landelijk opgemerkt. Op 30 maart 1961 stonden wij, de bouwvakkers, voor de verandering eens te kijken hoe anderen werkten. Het geraamte van de schouwburg was af. Nu moest het gebouw worden dichtgemaakt. Het vensterglas inzetten deed ik met mijn collega's. Maar ook de muren moesten worden 'gedicht'. Vascomij had daar-

PROGRAMMA		PROGRAMMA	
STADSSCHOUWBURG HEERLEN		STADSSCHOUWBURG HEERLEN	
Zondag 19 NOV. 8 uur premie	Koninklijke Openingsconcert Nederlandse Opera Verdi's „Don Carlos” M.M.F. ALFREDO GIARDINO 150 medewerkers Prijzen: / 2.50 - 3.50 - 4.50 - 6.00 - 7.50	Vrijdag 24 NOV. 8 uur premie	Limb. Symphonie Orkest O.L.V. André Rieu M.M.F. NOKITA MAGALOFF, piano Prijzen: / 2.50 - 3.50 - 4.50 - 6.00 - 7.50
Maandag 20 NOV. 8 uur premie	Koninklijke Opera „Koning Oidipous” Regie TON LUTZ Prijzen: / 2.50 - 3.50 - 4.50 - 6.00 - 7.50	Zaterdag 25 NOV. 9.00 u.	TOON HEBBANS in zijn successie „One Man Show” Prijzen: / 2.50 - 3.50 - 4.50 - 6.00 - 7.50
Dinsdag 21 NOV. 8 uur premie	Nederlandse Comedie Getatoueerde Roos MET O.O. ANK v.d. MUIJL en PAUL CAMMERMANS Prijzen: / 2.50 - 3.50 - 4.50 - 6.00 - 7.50	Zondag 26 NOV. 8 uur premie	TONEELGROEP THEATER Monsieur Topaze Prijzen: / 2.50 - 3.50 - 4.50 - 6.00 - 7.50 Minstabegeekten en Gasterode / #25 p. pl. extra
Woensdag 22 NOV. 8 uur premie	Nationaal Ballet M.M.F. Limburgs Symphonie Orkest Ken voor bijzondere Inletoevond Prijzen: / 2.50 - 3.50 - 4.50 - 6.00 - 7.50	2 DEC. Van 17 DEC. 8 uur premie	De wereldberoemde musical My Fair Lady WIN BOONVELD, MARGRIET DE GROOT JOHAN KAART Prijzen: / 5.00 - 7.50 - 10.00 - 15.00

Voorafverkoop: van 17 november tot 30 november in de lokale schouwburg.
 Voorafverkoop: van 17 november tot 30 november in de lokale schouwburg.

Tijdens de opvoering van Don Carlos op het eerste balkon van de schouwburgzaal. Voorste rij, van rechts naar links: M. van Grunsven (burgemeester van Heerlen), mr. Y. Scholten (staatssecretaris Onderwijs, Kunst en Wetenschappen), mevrouw Scholten, monseigneur P. Moors (bisschop van Limburg), mevrouw Houben en dr. F. Houben (commissaris van de koningin in Limburg). Tweede rij: mevrouw Van Grunsven, H. Wemmers (directeur-generaal van Staatsmijnen), mevrouw Wemmers.

voor een speciaal procédé ontwikkeld. Het kwam er op neer dat de wanden van de schouwburg uit verwisselbare panelen bestonden. Onder grote belangstelling van het schouwburgbestuur, de gemeenteraad, burgemeesters uit de regio, de mijndirecties, theatermensen en nieuwsgierige Heerlenaren monteerde burgemeester Van Grunsven het eerste paneel. De plechtigheid werd afgesloten door het Koninklijk Heerlens Mannenkoor St.- Pancratius. Terwijl wij weer aan het werk gingen, konden belangstellenden onder begeleiding een kijkje nemen in de schouwburg. Daar verkocht de burgemeester de eerste honderd kaarten voor de openingsvoorstellingen. Later op de dag startte de voorverkoop in alle Heerlense sigarenwinkels. De Nederlandse Televisie Stichting filmde het hele gebeuren voor het journaal. Wij, de bouwvakkers, werden ook nog gefilmd. Of we in het journaal te zien waren, heb ik niet meer gehoord. Niemand van ons had televisie.⁴⁰

Tussen de 'Pietebere'

Een uitgestoken hand gevolgd door een vriendelijk "Dag Leo", haalde me uit mijn overpeinzingen. De man die mij begroette, was aannemer Egidius Joosten, de bouwer van de schouwburg. Ik stond op, drukte hem de hand en stelde me voor aan zijn vrouw. Met hen kwamen een heleboel mensen de zaal in. Tot mijn verbazing zag ik verschillende hoogwaardigheidsbekleders en hun dames plaats nemen op het eerste balkon. De bisschop, de commissaris van de koningin en .... mevrouw Van Grunsven. Ik had blijkbaar niet zo maar een plaatsje gekregen.

Veel tijd om te zien wie er nog meer in mijn buurt zaten, had ik niet. Na een paar klopjes op de microfoon verdween het geroezemoes en zagen we onze burgervader achter de microfoon staan. Van Grunsven heette iedereen namens het stadsbestuur welkom. Zoals altijd bij dit soort gelegenheden was er een speciaal welkomstwoord voor wat wij werkmannen 'de pietebere'⁴¹ noemden: de staatssecretaris van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen, mr. Scholten; de bisschop van Limburg, monseigneur Moors; de commissaris van de koningin in Limburg, Houben; zijn Belgische ambtgenoot, mr. Roppe; de vertegenwoordiger van de Akense regering, dhr. B. Cronheim; de mijndirecties en de burgemeesters en ..., nee, niet voor mij. Maar ik zat er wel tussen. Maandag op het werk zou niemand me geloven.

Stoutmoedigheid en doorzettingsvermogen

Van Grunsven hield het kort. Hij vertelde dat de schouwburg een cadeau was voor de Heerlense bevolking. Oorspronkelijk bedoeld voor het vijftigjarige jubileum van Staatsmijnen in 1952, maar nu met enige vertraging toch klaar vlak voor het zestigjarige bestaansfeest van die onderneming. Hij dankte alle betrokkenen, van de regering tot de arbeiders die tot het laatst aan de schouwburg hadden gewerkt, en noemde het nieuwe theater 'de trots der Oostelijke Mijnstreek'. Hij riep de mensen op hun 'trots' te behouden door in de toekomst naar de voorstellingen te gaan. Vervolgens vroeg hij Gods zegen voor het werk dat het nieuwe schouwburgbestuur moest gaan verrichten en verklaarde de schouwburg voor geopend. Daarop droeg hij het beheer van het theater over aan de voorzitter van de Stichting Stads-

schouwburg, ir. C. Raedts en sloot zijn rede zoals altijd af met 'Glück Auf'. Een daverend applaus was zijn deel en het duurde even voordat dhr. Raedts de kans kreeg de burgemeester te bedanken voor zijn fantasie, visie, stoutmoedigheid en doorzettingsvermogen.

Vervolgens spraken de staatssecretaris en de commissaris van de koningin ons toe. Laatstgenoemde richtte zich ook persoonlijk tot de burgemeester: "Uw zakelijke inslag, uw warsheid van woorden als het grote zaken betreft, doen ons vanavond verstomd staan als we zien wat hier is gepresteerd. Uw doorzettingsvermogen deed Heerlen in uw bestuurlijke periode, die bijna haar einde heeft genaderd, van klein naar groot groeien. Dit fortissimo van de stad zal uw kenmerk dragen."⁴²

Stichtingsvoorzitter Raedts had het laatste woord en direct daarna ging het doek van de nieuwe Heerlense schouwburg voor het eerst open. Alhoewel ik niets verstond en niet altijd wist waar het over ging, waande ik me gedurende ruim twee uur in een andere wereld. Het orkest speelde fantastisch, er werd prachtig gezongen, goed geacteerd en de decors waren geweldig.

Het drama op de planken gaf ons, het publiek, een gevoel van gelukzaligheid. Don Carlos kreeg zijn geliefde Elisabeth niet, maar wij hadden, na jarenlang ernaar verlangd te hebben, wel onze schouwburg. En wat voor één! Dit gebouw was de verwezenlijking van een visie, de visie van Marcel van Grunsven. Het was de kroon op het werk dat hij had gedaan voor Heerlen en voor de Oostelijke Mijnstreek. De kroon op zijn carrière. Voor mij was het een werk waar ik met trots mijn kinderen later over zou vertellen.

* Drs. Marcel J.M. Put is historicus. Hij is als docent geschiedenis verbonden aan het Bernardinuscollege te Heerlen. Daarnaast doet hij onderzoek voor de biografie van Heerlens oud-burgemeester M.F.G.M. van Grunsven. Dit artikel is een eerbetoon aan zijn onlangs overleden vader, Leo Put.

Leo Put (1934-2011), omstreeks 1961. Hij was glaszetter van beroep en werkte van 1948 t/m 1976 bij de N.V. Glasmij te Heerlen. Foto: auteur

Noten:

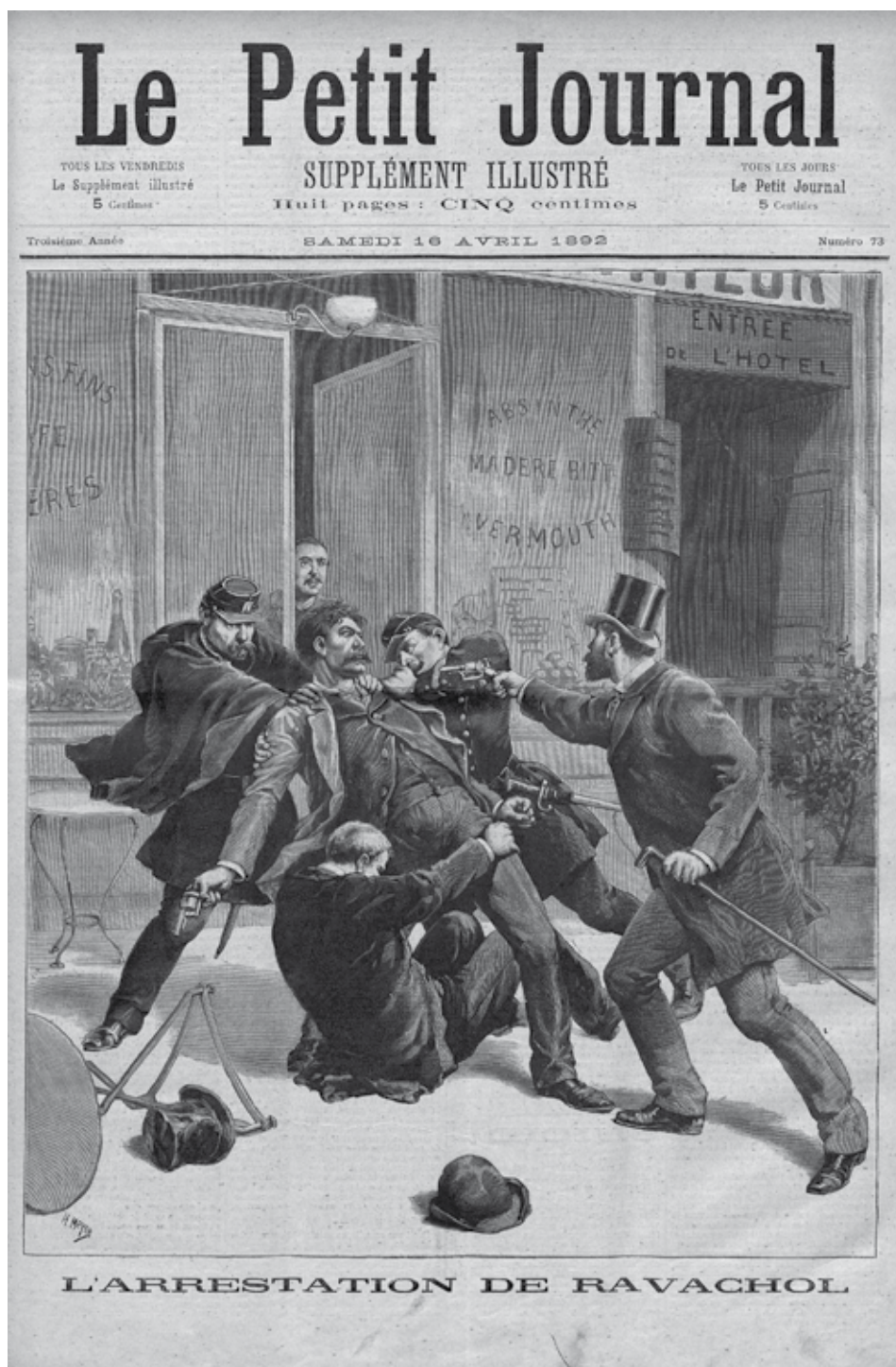
Tenzij anders vermeld: foto's collectie Rijkshy, Heerlen

1. <http://www.knmi.nl/kd/daggegevens/index.cgi> (periode 6 t/m 17 november 1961) 30 oktober 2011.
2. Rijkshy, Centrum voor regionale geschiedenis Heerlen (RhH), archiefnummer 326, Collectie persberichten Heerlen en
3. F.P.J. Peutz (1896 – 1974), o.a. ontwerper van

4. RhH, 326, inv.nr. 1651, De Nieuwe Limburger (DNL), 18 november 1961, Bouwen is ruimte scheppen, interview met F.P.J. Peutz.
5. <http://www.knmi.nl/kd/daggegevens/index.cgi> (periode 6 t/m 17 november 1961) 30 oktober 2011.
6. RhH, 326, inv.nr. 1651, DNL, 18 november 1961, Wat zij ervan denken.
7. Ibidem.
8. RhH 326, inv.nr. 1651, LD 15 november 1961, schouwburgnummer, 5.
9. Ibidem, 3.
10. RhH, 326, inv.nr. 1651, DNL 25 juli 1961.
11. RhH, 326, inv.nr. 1651, LD 15 november 1961, schouwburgnummer, 7.
12. C.E.P.M. Raedts, 'Uit de ontwikkeling van het toneel- en concertwezen te Heerlen', in: *Msg* (1977), 106.
13. De Fritz Hirsch-operette was het eerste professionele operettegezelschap in Nederland, opgericht in 1926 en genoemd naar de oprichter.
14. De Bouwmeesterrevue was een in de jaren twintig opgericht Nederlands revuegezelschap o.l.v. Louis Bouwmeester jr. In 1928 sloot de komiek Johan Buziau zich bij het gezelschap aan. Buziau was één van de grote voorbeelden van de grote naoorlogse cabaretiers Toon Hermans, Wim Sonneveld en Wim Kan.
15. Er waren al plannen om van dit gebied een marktplein te maken. Zie voor meer informatie over het Plan Coriovallum en aanverwante stedenbouwkundige ontwikkelingen in Heerlen: N.H.M. Tummers [et al.], *Het centrum van de Mijnstreek en het spoor van de avant-garde. Heerlen tijdens het burgemeesterschap van Marcel van Grunsven, 1926-1962* (Heerlen 1996) 14-17; 28-29; 38-48
16. Delheij, V. en M. Put, 'Twee voor de prijs van één. De gezichtsbepalende geschiedenis van het Heerlense HEMA-gebouw', in: *Land van Herle*, (1993) 53 – 72.
17. Raadsnotulen Gemeente Heerlen, 7 februari 1949; 25 januari 1950 en 30 september 1952.
18. Vandaar dat het Centrumplan ook wel Schouwburgplan werd genoemd.
19. RhH, 326, inv.nr. 1651, LD, 22 maart 1952.
20. RhH, 326, inv.nr. 1651, Weekblad Limburg, 21 maart 1952.
21. RhH, archiefnummer 051, Kabinetsarchief Van Grunsven, 1926-1960, inv.nr. 15, correspondentie betreffende de Investeringscommissie, Brief van het

Gemeentebestuur van Heerlen aan Gedeputeerde Staten van Limburg, 10 april 1952.

22. Ibidem, 2.
23. Ibidem, 3.
24. RhH, 051, inv.nr. 16, notulen van de vergadering der Commissie voor Geldelijke Aangelegenheden, 15 september 1952; 1 gulden is ongeveer € 0,45.
25. Raadsnotulen gemeente Heerlen, 30 september 1952.
26. RhH, 051, inv.nr. 14, Overzicht data correspondentie Schouwburg Heerlen.
27. RhH, 326, inv.nr. 1651, LD 17 maart 1954; Raadsnotulen gemeente Heerlen, 30 september 1952, 125 (raadslid Kraayeveld); *Het centrum van de Mijnstreek*, 47.
28. RhH, archiefnummer 016-DOS1, Gemeente Heerlen, dossierinventaris, 1919-1969, inv. nr. 11158, Besluit de nieuwe schouwburg niet te stichten op het terrein nabij het Raadhuisplein doch op een terrein in het Loon. Raad 16-03-1954.
29. RhH, 051, inv.nr. 16, Brief van de Rijkscmissie van advies voor den bouw van schouwburgen en concertzalen aan het College van Burgemeester en Wethouders van Heerlen, 11 juni 1954.
30. RhH, 051, inv.nr. 14, Chronologisch overzicht gang van zaken schouwburg vanaf 10 april 1952 t/m 12 juli 1954.
31. RhH, 051, Inv.nr. 16, brieven van het Gemeentebestuur van Heerlen aan de hoofd-directeur van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 8 en 12 juli 1954.
32. Raadsnotulen gemeente Heerlen, 11 mei 1955, 46; 20 december 1955, 147.
33. RhH, 326, inv.nr. 1651, LD, 31 maart 1956.
34. Ibidem, LD 3 februari 1958.
35. Ibidem, LD 5 februari 1958. Ir. C.E.P.M. Raedts was naast directeur van de Oranje-Nassaalijnen ook gemeenteraadslid in Heerlen, lid van de provinciale Staten en voorzitter van de Stichting Limburgs Symphonie Orkest.
36. RhH, 326, inv.nr. 1651, 23 april 1958.
37. Raadsnotulen gemeente Heerlen, 20 en 21 maart 1958.
38. RhH, 326, inv.nr. 1651, DNL 6 september 1958.
39. <http://home.kpn.nl/v20nd81s/BkMTheunisse.htm> (30 oktober 2011), De bouwvakstaking van maart 1960.
40. RhH, 326, inv.nr. 1651, LD 31 maart 1961.
41. Hier gebruikt in de betekenis van 'hoge omes' en niet zoals het Heerlens woordenboek aangeeft: 'opscheppers'.
42. RhH, 326, inv.nr. 1651, LD 19 november 1961, Nieuwe Heerlense schouwburg met intieme luister geopend.

De arrestatie van Ravachol op dinsdag 29 maart 1892.

RAVACHOL

Een Franse anarchist met een Heerlense vader

Door Wim Nolten*

Op 11 juli 1892 werd François Claudius Koningstein, alias Ravachol, ter dood veroordeeld. De guillotine maakte op 33-jarige leeftijd een einde aan zijn leven.¹ Naar hemzelf en zijn Heerlense vader werden in het verleden reeds naspeuringen verricht. Deze leverden echter niets op.² Pas 33 jaar later kwam het antwoord.³ François Claudius Koningstein bleek een van de grootste anarchisten van Frankrijk te zijn, onder andere vanwege zijn brute optreden, maar ook vanwege zijn (verboden) toespraak over het anarchisme.⁴ In deze bijdrage wordt eerst beknopt de levenswandel van deze anarchist beschreven, daarna dat van de vader. Vervolgens wordt stil gestaan bij de herkomst van de familie Koningstein. Deze bijdrage wordt afgesloten met een conclusie.

Ravachol 1892 (politiefoto)

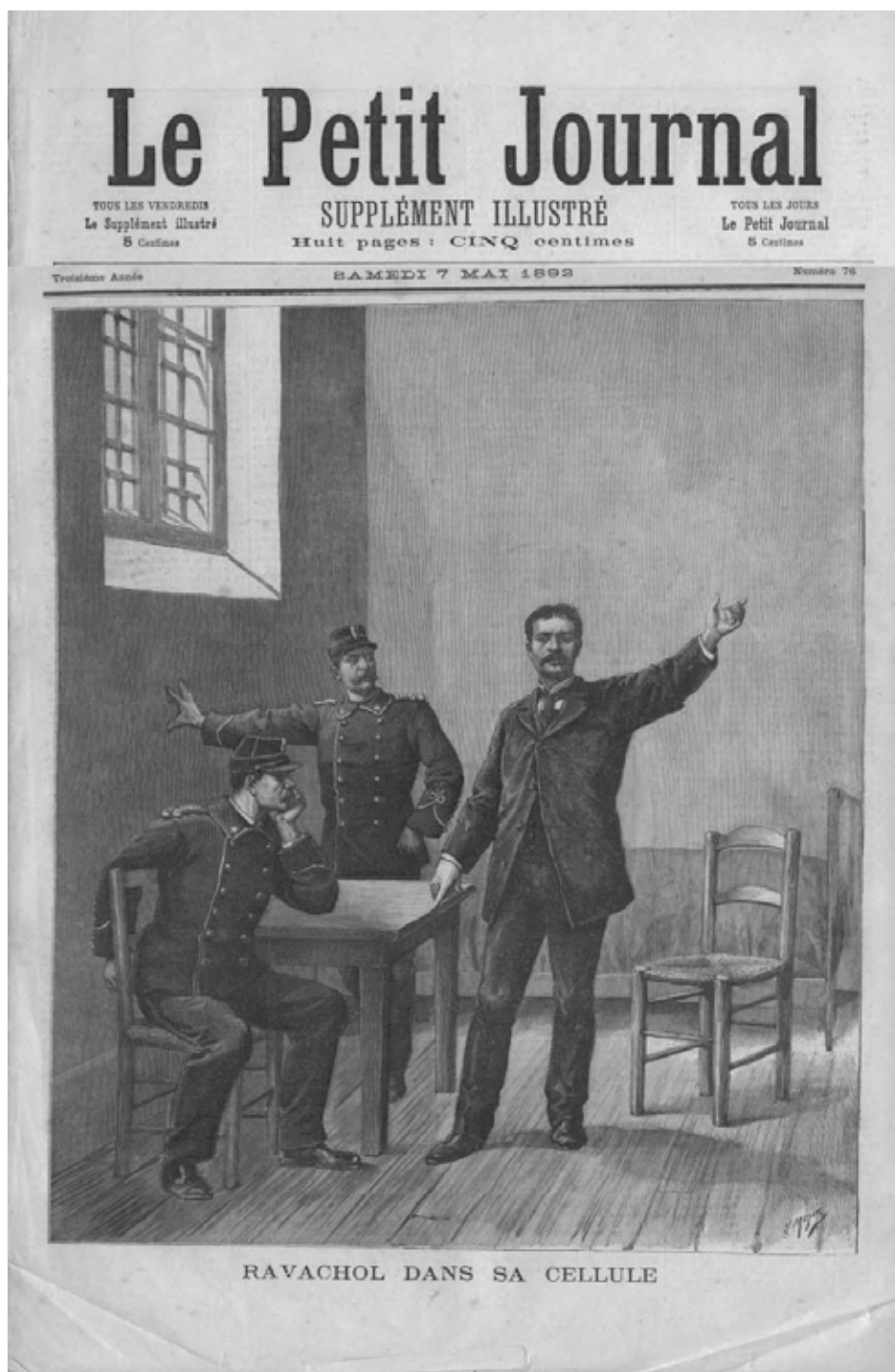
De levenswandel van François Claudius Koningstein alias 'Ravachol'

Tijdens zijn jeugd werd François verzorgd door een voedster en tot aan zijn zevende verbleef hij in een tehuis. Toen hij acht jaar oud was, werkte hij als koejongen en verdiende 15 francs per seizoen. 's Winters was hij thuis en ging hij naar school. In 1870 overleed op 11-jarige leeftijd zijn zusje Marie-Hélène. Zijn moeder werd ziek en zijn broer en zus werden tijdelijk elders ondergebracht. Toen hij 19 jaar was, had hij al diverse baantjes gehad.

Later werkte hij als stomer en verver voor 2,50 franc per dag. Een werkdag duurde toen nog 12 uur. Wegens deelname aan een staking werd hij echter ontslagen.

Met 18 jaar las hij het boek van E. Suer [1845] over 'De wandelende Jood'. Daarna keerde hij het katholieke geloof de rug toe. Vervolgens verdiepte hij zich verder in anarchistische lectuur en werd hij anarchist. Hij had onder andere contact gehad met Kropotkin en was redacteur van het anarchistische tijdschrift 'La Dynamite'.⁵

Tevens volgde hij een cursus chemie en bestudeerde de samenstelling en werking van explosieven. Ondertussen was hij nog steeds aan het werk maar na het zoveelste ontslag keerde hij terug naar zijn zus Marie-Josephine, broer Henri en zijn moeder. Hij nam de naam van zijn moeder over en heette in het vervolg Ravachol. Als accordeonspeler wist hij voor zijn moeder wat geld te verdienen.

Ravachol in de cel.

Met de handel in en het smokkelen van alcohol leerde hij een zekere Bénédicte kennen. Om in hun beider levensonderhoud te kunnen voorzien, begaf hij zich in de wereld van de valsemunterij. In het dorp La Côte roofde hij een huis van rijke burgers leeg.

Zijn gedrag werd nu steeds gewelddadiger en extremer. Zijn bezigheid als grafschener in 1891 leverde niets op. Hij had twee uur zwaar en vermoeiend werk verricht, maar de buit was nihil. De moord op een kluizenaar was wel de moeite waard. Het leverde hem een bedrag op van 35.000 francs in munten, ruim 20 kilo zwaar!

Zijn maîtresse was nu Madeleine Labret en zij deelde in de buit. Een koetsier had hem echter herkend en deed aangifte, waardoor hij in het vervolg op zijn hoede moest zijn. Een ontmoeting met zijn maîtresse liep uit op een arrestatie. Maar hij wist weer te ontsnappen! Voor een paar rot centen vermoordde hij in juli 1891 madame Marçon en haar dochter. Met hamerslagen werden ze in hun winkeltje om het leven gebracht.

Twee jaar daarvoor was in Frankrijk een gewelddadige, anarchistische revolutie uit gebroken met een demonstratie op 1 mei 1891 in Clichy, een voorstad van Parijs. De demonstratie werd georganiseerd door 'Los Anarchos', een anarchistische beweging waar Ravachol geen deel van uit maakte. Daarbij werden vijf politiemensen licht, en drie anarchisten ernstig gewond. In het daaropvolgende proces werd voor de daders de doodstraf geëist. Dat laatste ging echter niet door. Wel kregen ze zware straffen van vijf en drie jaar. Één van hen werd vrijgesproken.

Vanwege deze veroordeling van de demonstranten besloot Ravachol een aanslag te plegen op rechter Benoît, die het vonnis had uitgesproken. De explosie bij deze aanslag veroorzaakte een enorme ravage en commotie onder het publiek en Ravachol zag zich gedwongen onder te duiken. Nu werd ook zijn signalement bekend en er werd een klopjacht geopend op alle anarchistinnen. Op 27 maart 1892 volgde een aanslag op Bulot, de openbare aanklager. Er volgden huiszoekingen, maar die leverden niet het gewenste resultaat op.

Ravachol beging toen echter een grote blunder door een interview te geven aan een zekere Jarzuel, een journalist van 'Le Gaulois', een linkse krant. Dinsdag 29 maart 1892 werd hij herkend en na een hevige worsteling met tien agenten eindelijk gearresteerd. Lhérot, een kelner die hem bij de politie had aangegeven, ontving een stevige beloning van 1000 francs. Monsieur Bertillon, uitvinder van een nieuw registratiesysteem, wist in de gevangenis Ravachol nauwkeurig te identificeren. Ravachol, alias François Claudius Koningstein, legde naderhand in de gevangenis zijn leven gedetailleerd vast, later hulde hij zich in stilzwijgen. In april 1892 volgde een aanslag op kelner Lhérot en zijn zwager en restauranthouder Véry, die na twee weken kwam te overlijden.

Voor Ravachol en zijn medeplichtigen, volgde een proces in het justitieggebouw op het Île de la Cité. Om veiligheidsredenen had men een locatie gezocht die midden in de Seine lag. Aan het einde van zijn strafproces werd hij ter dood veroordeeld.

Deibler, de beul van Ravachol

De executie zou plaats vinden met behulp van de guillotine en wel op 11 juli 1892. Zijn beul Deibler, wonend in Rennes, was belast met de executie. Aalmoezenier Claret werd aangeraden van een bezoek af te zien.

De executie vond plaats op het binnenterrein van de gevangenis uit angst voor ongeregelde heden. Om vijf over vier klonkt het: 'Vive la Re.' en viel zijn hoofd in een mand met zaagsel.

Zijn wandaden voegden een nieuw woord toe aan het Franse vocabulaire: 'ravacholiser'. Dit betekende 'een vijand vernietigen'. Op straat hoorde men een variatie op de Carmagnole, het 'Ça Ira' van de Franse Revolutie, 'La Ravachole':

'Het zal gebeuren, het zal gebeuren, iedere bourgeois krijgt zijn bom'.

Ravachols vader

Ravachols vader kwam uit Heerlerheide en was niet helemaal onbekend in de regio. Jan Adam (Sjang) Koningstein werd op 21 februari 1833 te Heerlen geboren en stond toen bekend als 'De Reus van Hoensbroek'. Sjang bezat een enorme lichaamskracht en werd vermoedelijk door Bertus Aafjes zo genoemd. Deze bekende dichter tekende de verhalen over Sjang Koningstein op, die uit de mond kwamen van een oude bakker.⁶

Op een zekere dag vertrok hij naar Frankrijk om daar zijn geluk te zoeken. Bij de keuring voor militaire dienst was hij landbouwer en woonde hij in Moresnet. Hij was 1,77 meter groot, had een ovaal gezicht, bruine ogen en was 'pokdalig'. Als metaalpletter dook hij op in Izieux bij St. Etienne en leerde daar Marie Ravachol kennen, die prompt zwanger van hem werd. Vader Ravachol liet meteen notaris Freydier uit St. Chamond op 20 juni 1859 de huwelijksvoorwaarden opstellen: je wist maar nooit met zo'n 'étrange'! Het vermogen van de dochter was 300 francs. Op 14 oktober 1859 werd in de Rue de l'Oie te Izieux een onwettig kind geboren. Het was een zoon en hij heette François Claudius Koningstein. Bij het op 3 februari 1862 te Izieux gesloten huwelijk werd de zoon officieel erkend.

Vijf jaar later verliet Sjang om onbekende redenen zijn gezin en keerde terug naar Heerlerheide. Marie Ravachol bleef alleen en berooid achter met haar vier kinderen François, Marie-Josephine, Marie-Hélène en Henri.

Sjang's moeder was inmiddels overleden en hij vond onderdak bij zijn vader Thomas Antoon. Om te werken ging hij naar 'Rothe Erde', een industriegebied bij Aken, en zijn fysieke kracht wekte daar alom interesse.⁷ Hier kwam hij echter door een ongeval om het leven. Bij het opstellen van een zeer zwaar vlieg wiel van 9.500 kg te Forst [Duitsland] op 14 december 1867 struikelde hij en viel in de daarvoor bestemde groeve, werd zwaar gewond en geraakte in coma. Geestelijke bijstand werd hem nog wel verleend, maar kwam toch te laat. Een uur later overleed hij. Hij werd 34 jaar.

De familie Koningstein

De oorsprong van de familie ligt in het Duitse plaatsje Aldenhoven. Dat ligt halverwege tussen Herzogenrath en Jülich. In Aldenhoven huwde omstreeks 1625 Petrus Königstein met Mechtildis Reichmann. Hun vierde zoon Frans Caspar huwde in 1693 met Catharina Beissel. Kleinzoon Andreas Wilhelmus huwde omstreeks 1741 met Anna von der Fuhr. Achterkleinzoon Joannes sloot in 1769 in Haarlem het wettelijk huwelijk en in Heerlen het kerkelijk huwelijk met de uit Heerlen afkomstige Maria Magdalena Frijns. Zijn (beruchte) dagtocht in 1797 werd reeds in dit tijdschrift uitvoerig beschreven.⁸ Hij was de *betovergrootvader* van Ravachol en overleed te Bruyère (Heide/Heerlerheide).

In het jaar 1778 vestigde hij zich definitief te 'Bruyère', wat af te leiden is uit de aankoop van 48 roeden land op de 'Steinreuts'.⁹ Dit laatste echtpaar kreeg negen kinderen, waarvan zeven kinderen te Heerlen werden gedoopt. Onder hen was Joannes Henricus die in Heerlen huwde met Anna Gertud Smeets, die eveneens uit Heerlen afkomstig was.

Dit echtpaar woonde in het gehucht Koblenz/Coblens in huis nr.1bis. Dit is nu een doodlopende straat in het verlengde van de Lokerstraat en in de buurt van de Kampstraat en Unolaan op Heerlerheide.¹⁰ De negen kinderen van dit echtpaar werden geboren te Heerlerheide en in de St.-Pancratiuskerk te Heerlen gedoopt. Hun zoon Thomas Antoon werd in 1826 *ambts-halve* te Heerlen ingeschreven en huwde drie jaar eerder met de uit Wylre afkomstige Maria Helena Nijsters.¹¹ Zijn beroep was schrijnwerker en het gezin woonde op de 'Preut', ook Pruit genaamd. Hun derde zoon was Jan Adam (Sjang) die in het voorafgaande is besproken.

Conclusie

In elke familie komt wel een zwart schaap voor. Meer dan eens is het milieu waarin iemand opgroeit, zowel het gezinsmilieu als zijn sociale omgeving, bepalend voor zijn verdere leven.

François Claudius Koningstein zal het vertrek van zijn vader, die zijn vrouw en kinderen in de steek liet, altijd zijn bijgebleven. Van zijn vader vernam hij nooit meer iets. Door zijn vertrek bracht hij zijn jeugd door in bittere armoede. Wie voor hem en de andere kinderen zorgde, was zijn moeder. Zijn moeder moet dan ook veel voor hem betekend hebben. Hij noemde zich later niet voor niets Ravachol. Wat hij van zijn vader erfde, was diens enorme lichaamskracht.

Opmerkelijk is verder dat zowel François Claudius, zijn vader Jan Adam en ook zijn betovergrootvader Joannes zowel geschreven als ongeschreven regels aan hun laars laptten. Van autoriteiten moesten ze niet veel hebben, waardoor ze vaker in de problemen kwamen. Ravachol, alias François Claudius Koningstein, had zijn anarchistische maatschappijvisie dus van geen vreemde. Zo vader zo zoon!

* Wim Nolten is genealoog / amateurhistoricus en redacteur van dit blad.

Bijlage Kwartierstaat Ravachol

Proband:

1. KONINGSTEIN, **François Claudius**, geb 14.10.1859 Izieux/St. Chamond (F), ovl. 11.7.1892 Montbrison (F), zich noemende **RAVACHOL**.

Ouders:

2. KONINGSTEIN, **Jan Adam**, geb 21.2.1833 Heerlen/Litsch, ovl. 14.12.1867 Eilendorf/Forst (D), tr. 3.2.1862 St. Chamond (Dep. de Loire, F).
3. RAVACHOL, Marie, geb. 19.1.1832 Izieux, ovl. 14.3.1914 St. Chamond.

Grootouders:

4. KONINGSTEIN, Thomas Antoine, geb. 15.9.1798 Heerlen, ovl. 25.4.1876 Heerlen, tr. 7.6.1823 Heerlen.
5. NIJSTEN, Marie Helena, geb. 23.3.1804 Wylre/Eckelrade, ovl. 26.10.1860 Heerlen.
6. RAVACHOL, Jean François, geb. 5.1.1802 St. Martin, metselaar, tr. 11.5.1825 St. Martin.
7. RIVORY, Marie Antoinette, geb. 25.6.1803 St. Martin, zijde-arbeidster.

Overgrootouders:

8. KONINGSTEIN, Joannes Henricus, ged./geb. ca. 1771, ovl. 28.11.1807 Heerlen/Hh., tr. 12.1.1793 Heerlen (St. Pancratius).
9. SMEETS, Anna Gertrudis, ged. 14.3.1770 Heerlen, ovl. 29.10.1807 Heerlen/Hh.
10. NIJSTEN, Joannes Petrus, ged. 31.1.1772 Eys, ovl. 28.5.1809 Wylre, tr. 2.5.1799 Eys.
11. GINGNAERT, Anna Elisabeth, ged. 25.2.1773 Wylre/Eckelrade.
12. RAVACHOL, Nicolas, ged. 19.6.1768 St. Paul, spijkermaker, tr. 22.10.1799 St. Chamond.
13. DAGUE, Marianne, ged. 29.6.1763 St. Chamond.
14. RIVORY, Jean Antoine, ged. 5.2.1765 St. Martin, spijkermaker, ovl. 16.10.1843 St. Martin, tr. 25.3.1790 St. Chamond.
15. PROST, Catherine, ged. ca. 1765 St. Martin, ovl. 20.5.1835 St. Martin.

Betovergrootouders:

16. KÖNIGSTEIN, **Joannes (Jan)**, ged. 12.3.1744 Aldenhoven (D), ovl. 29.12.1806 Heerlen, tr. 19.3.1769 Haarlem.
17. FRIJNS, Maria Magdalena, ged. 18.1.1741 Heerlen, ovl. 12.1.1819 Heerlen.
18. SMEETS, Servatius, ged. 14.12.1739 Heerlen, ovl. 8.12.1814 Heerlen, tr. 31.10.1767 Heerlen.
19. DEGENS, Maria Agnes, ged. ca. 1749, ovl. 27.7.1799 Heerlen.
20. NIJSTEN, Mathias.
21. PRICKAERTZ, Maria Catharina.
22. GUINARD, Petrus Franciscus.
23. GASSEN, Maria Catharina.
24. RAVACHOL, Jean Marie, ovl. voor 1799.
25. PERROT, Marie, ovl. voor 1799.
26. DAGUE, Remy, tr. 29.6.1763 St. Chamond.
27. BROSSY, Marie.
28. RIBORY, Marc Antoine, kleermaker.
29. RENAUD, Claudine.
30. PROST, Antoine, spijkermaker, tr. 16.1.1758 St. Martin en Coailleux.
31. RAVACHOL, Louise.

Noten:

1. Rob Koningstein m.m.v. Wim N. Koningstein, *RAVACHOL De levenswandel van een anarchist*, [Den Helder/Amersfoort 2008]. Onuitgegeven manuscript. Met dank voor het beschikbaar stellen van het manuscript.
2. Ger Ramaekers, Terwinselen, 'Vraag 025', in: *LTvG* [1974], 2. Hoewel hij Forst (D) onderzocht heeft, vond hij het overlijden van Jan Adam Koningstein niet.
3. Wim Nolten, *Genealogie Koningstein*, in: RhH, Archief nr. 347 Genealogische Documentatie; E.W. van Opzeeland, 'Koningstein; Vraag 301', in: *LTvG* [1987], 64; Wim N. Koningstein, *Genealogie van Königstein tot Koningstein* [Amersfoort 2001]; Wim Nolten en Wim Koningstein, 'Het geslacht Koningstein', in: *LTvG* [2003], 79-88.
4. *Summa Encyclopedie, dl. 1* [Utrecht enz. 1973], 358; Anarchisme: *collectieve benaming van een aantal met elkaar verwante, maar heterogene, sociale en politieke ideologieën, die alle de totale afschaffing van de staat, de verwerping van elk autoriteitsprincipe, en een diepe ingrijpende wijziging van de in de staat geldende rechtsverhoudingen en instellingen, voorstaan*.
5. Ibidem, 373: Kropotkin Pjotr Aleksejevitsj, geboren 9 december 1842 Moskou, overleden 8 februari 1921 te Dmitrow. Russisch vorst, revolutionair, geograaf, geoloog en theoreticus van het anarchisme.
6. *Weekblad de Elsevier* 5 juni 1954; 'Limburg mijn dierbaar oord' [1979], 111.
7. *De Limburger Koerier* 2 april 1892.
8. J.J.G. Albert, 'De dagtocht van Jan Koningstein te Heerheide op 12 mei 1797', in: *LvH* 43[1993], 37-43; J. Turlings, 'Het mysterie van de dagtocht van Jan Koningstein', in: *LvH* 50[2000], 121-127; ibidem: *Satanskinderen*, 2010, niet uitgegeven.
9. RhH, Notarieel Archief, nots. J.B. Cotzhuizen, acten 11, 13-15, d.d. 14 januari 1778.
10. Th. Janssen, 'Wegen en woningen in oud-Heerlen', *LvH* 4[1954], 43 (Wijk I).
11. RhH, Archief Gemeente Heerlen, Bevolkingslijst 1826, nr. 686, fiche 11.

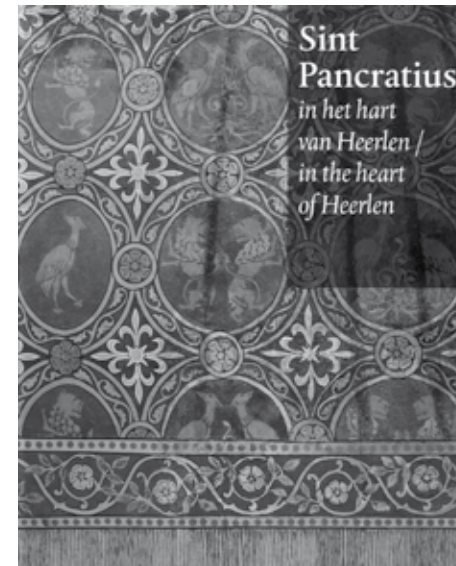
SINT PANCRATIUS EN HET LAND VAN HERLE

Door Piet Mertens en André Viersen*

Algemeen¹

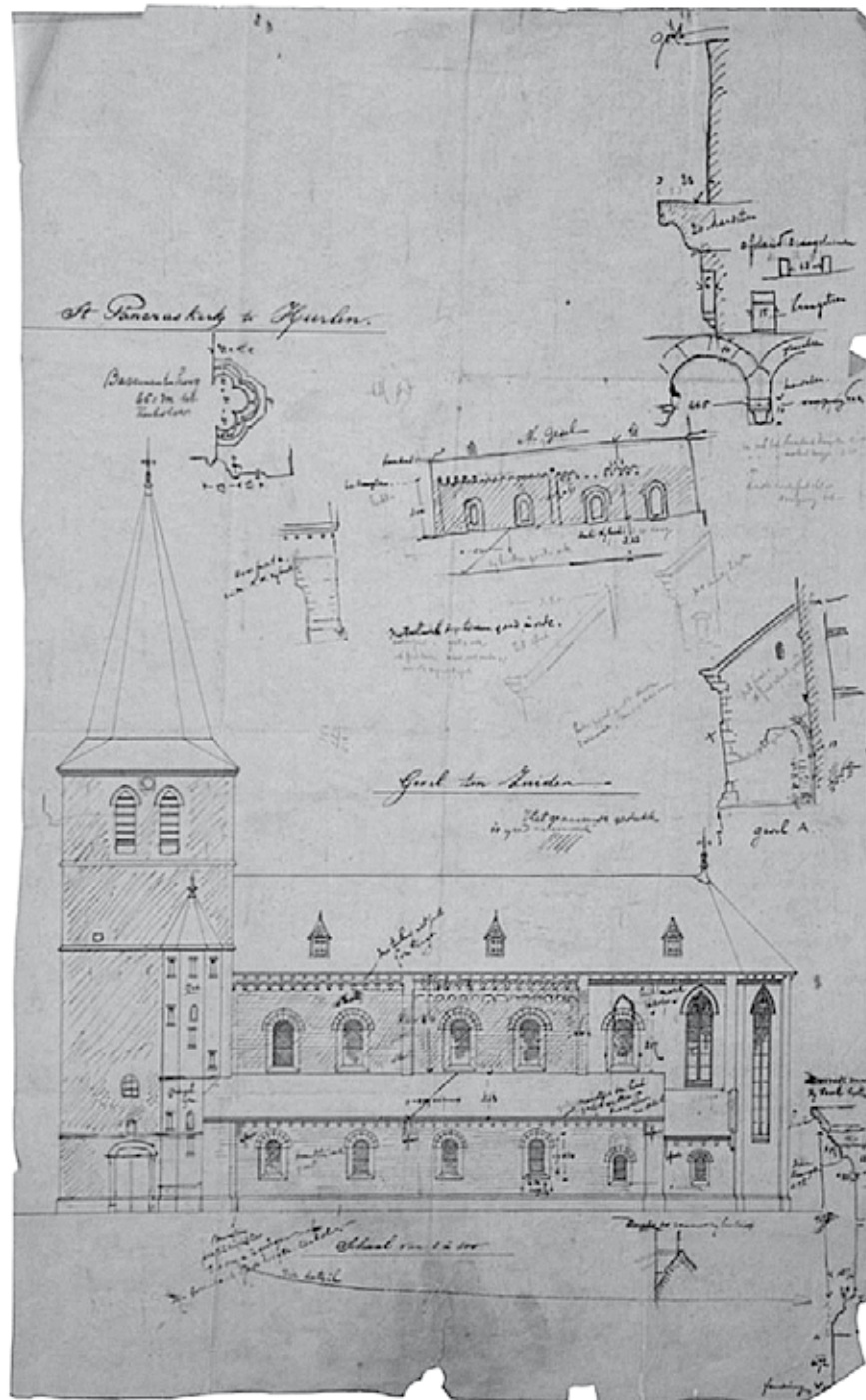
De beschouwing over de publicatie *'Sint Pancratius in het hart van Heerlen'* in het eerste nummer van 2011 van *Het Land van Herle* vraagt om een reactie. Ir. André Viersen zal in overleg met ing. Ellie Peerboom-van der Meer op mijn verzoek hierna op een aantal punten nader ingaan.

Zelf wil ik volstaan met te wijzen op enkele min of meer storende onjuistheden. Deze betreffen: 1. Het aandeel in de fondsenwerving: hoewel deken Th. Van Galen er een belangrijk aandeel in had, is dankzij de toeloozende inzet van oud-burgemeester P.H. van Zeil het grootste gedeelte van het totaalbedrag van bijna € 1,8 miljoen gefinancierd. 2. De huidige toegang tot de crypte is een ontwerp van Jan Peutz uit 1986. 3. Naar de beschrijving in de apsiskalot met de Kroning van Maria (geen *Majestas Domini*) door Matthias Goebbels is om een tweetal redenen geen onderzoek gedaan. Centraal uitgangspunt voor de herinrichting was de historisch gegroeide situatie, waarbij het merendeel van de beschrijving in de kerk is overgeschilderd. Een uitzondering is de vrij legging van de draperieschildering in de apsis, zoals uitvoerig in onze publicatie is gemotiveerd. Daarnaast was er het beperkte financiële budget dat alleen onderzoek toeliet naar wat strikt noodzakelijk was. Vooral wil ik de vraag beantwoorden, waarom tijdens deze restauratie geen archeologisch

Sint Pancratius in het hart van Heerlen werd uitgegeven door uitgeverij Vantilt te Nijmegen in november 2010 ter gelegenheid van de voltooiing van de renovatie van de Sint-Pancratiuskerk te Heerlen.

onderzoek heeft plaats gevonden. Op de eerste plaats geldt de algemene stelregel volgens het Verdrag van Valletta op Malta uit 1994 dat de bodem het beste archief is en dat bijgevolg alleen verstoring mag plaats vinden vanwege zwaarwegende redenen. Zoals bekend hebben tijdens de restauratie van 2009 geen ingrepen plaats gevonden in het bodemarchief, zodat archeologisch onderzoek niet aan de orde was. Voorts is het werk uitgevoerd in de tweede helft van 2009 volgens een zeer strak tijdschema binnen een beperkt budget. Desondanks heb ik *Het Land van Herle* en de gemeente Heerlen laten weten dat ik graag meewerkte aan een beperkt archeologisch onderzoek in de zijbeuken en het transept, waar vanwege de reductie van het aantal zitplaatsen de houten vlonders zijn vervangen door stenen vloeren. Wel gold hierbij de nadrukkelijke voorwaarde van de Stichting Renovatie Sint Pancratius dat dit onderzoek niet ten koste mocht gaan van

Sint-Pancratiuskerk; tekening Willem Sprenger 1900. Opmeting Willem Sprenger. Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht, 16.1138-2 nr.1012: tekeningen-archief architect Sprenger Maastricht

Sint-Pancratiuskerk; Noordelijke zijbeuk naar het oosten. Foto: Paul van Galen, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

het hiervoor vermelde tijdschema en budget. Van dit beperkt onderzoek werd daarom afgezien, mede ook omdat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) met een dergelijk beperkt onderzoek waarschijnlijk niet akkoord zou zijn gegaan. Immers, ook in dat geval zou sprake zijn van een verstoring van het bodemarchief zonder zwaarwegende redenen conform de letter en de geest van Valletta. Uiteraard blijft wel altijd een non-destructief onderzoek mogelijk en zeker ook wenselijk.

Wel is te betreuren dat in het verleden vrijwel geen archeologisch onderzoek heeft plaats gevonden bij bouwactiviteiten in de oudste kern van Heerlen.² Met die kennis had ook de wetenschap over de Sint Pancratiuskerk vergroot kunnen worden. Een dergelijke kans mag men in de toekomst niet meer missen.

Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek³

In het artikel over onze publicatie worden er twijfels geplaatst over de volledige juistheid van de reconstructietekeningen van de eerste fasen. Deze twijfels zijn inderdaad juist aangezien over deze situatie weinig bekend is. De tekeningen zijn gebaseerd op de bestaande bronnen en bij gebrek aan concrete gegevens op vergelijking met soortgelijke situaties elders. In de begeleidende tekst wordt getracht uit te leggen hoe de tekeningen tot stand zijn gekomen en wat zeker is en wat interpretatie is. Daarom is het ook niet mogelijk om de tekeningen te bekijken zonder de begeleidende tekst te lezen. Het is een eenheid, die niet afzonderlijk kan worden beoordeeld. Of de kapel wellicht elders heeft gelegen, is een vergelijkbare vraag. Dat zij op de huidige plaats is ontstaan, lijkt gezien de gehele context het meest voor de hand liggend, maar een andere locatie is niet uit te sluiten. De beschikbare bronnen geven hierover geen duidelijkheid. Daarvoor zal archeologisch onderzoek in de kerk of in haar directe omgeving noodzakelijk zijn. Zoals reeds eerder gesteld is dit pas weer aan de orde wanneer er nieuwe verstoringen van het bodemarchief gepland worden.

De discussie over de vraag of de beide torens woontorens of donjons zijn geweest is een discussie over begrippen die in de vorige eeuw ligt. Het gaat om het bepalen wat de functie was en hoe de gebouwen werden geïnterpreteerd. De gebruikte benamingen en typologieën zijn hierin alleen een hulpmiddel. De exacte naam is minder van belang.

Sint-Hermes en Alexanderkerk in Theux (België). Ansichtkaart uit particuliere collectie

Wat betreft de toren van de kerk lijkt het alsof de recensenten deze los van de kerk interpreteren, terwijl een dubbelfunctie van verdediging en kerktoeren meer voor de hand liggend is. Hiervoor zijn meerdere voorbeelden uit de streken ten zuiden van Heerlen aan te halen, zoals bijvoorbeeld de kerken van Wierde, Florée, Tourinnes-le-Grosse, La Hulpe, Theux en Bastogne. De laatste twee waren net als de Pancratiuskerk van een hordijs voorzien. De achtergrond van de stelling, waarom bij de afbeelding van pagina 32 de toren geen kap zou moeten hebben, is ons niet duidelijk. Hiervoor is geen enkele aanwijzing aangetroffen. Daarbij komt dat zowel kerktorens als ook torens van kastelen bijna altijd van een kap waren voorzien. Een verdedigende functie en een kap gaan gezien de vele van kappen voorziene kasteeltorens uitstekend samen. Ook de opmerking dat de toren zijn defensieve waarde had verloren op het moment dat in 1606 de kap eraf waaide is om die reden niet te begrijpen.

* Ir. Piet Mertens is architect en restauratiedeskundige. Ir. André Viersen is bouwhistoricus.

Noten:

1. Door ir. Piet Mertens.
2. Enkele onderzoeken in de 20ste eeuw ten spijt. Bijvoorbeeld bij bouwactiviteiten tijdens de ontmanteling van de Pancratiuskerk in de jaren 1960 was het archeologisch onderzoek te marginaal. Zie voor de opgravingsverslagen ervan Historisch Goud, archief Thermenmuseum, opgravingsdocumentatie, dossiers
3. Door ir. André Viersen. Pancratiusplein (voorheen Emmaplein en Kerkplein), Akerstraat, Bongerd en Pancratiusstraat (voorheen Emmastraat) en enkele informerende artikelen / berichten in dit tijdschrift (LvH 4(1954), 32-35; 6(1956), 10; 19(1960)140; 11(1961), 268-272; 17(1967), 12-23, 119-124; 18(1968), 34-36; 19(1969), 28; 20(1970), 110.

AANGESTIPT ...

Door Diane Habets-Smeets, Roelof Braad, Koos Linders en Wim Nolten

Er was eens een weg. Wegen in de oudheid in het noorden van het Romeinse rijk / Il était une voie. Itinéraires antiques au nord de l'Empire romain

Tentoonstellingscatalogus samengesteld door musée/site départemental te Bavay en het Thermenmuseum Heerlen. Mons-en-Baroeul 2011, 151 blz., geïll., ISBN 2-9819931-7-X.

Prijs: € 22.

Dit boek is als catalogus van de reizende tentoonstelling 'Er was eens een weg' uitgegeven. Deze tentoonstelling vertelt het verhaal over de Romeinse weg die Coriovallum en Bavay verbindt. Het Thermenmuseum heeft in samenwerking met het musée/site départemental à Bavay een tentoonstelling opgezet die laat zien wat de impact is geweest van

deze weg op de identiteit en het landschap van de streek. Van 3 februari tot 30 augustus 2011 was deze tentoonstelling in Bavay te zien. Tot 1 april 2012 kan de tentoonstelling nog in het Thermenmuseum bezocht worden.

De catalogus is tweetalig van opzet en bevat een aantal inleidende artikelen, waarin de weg in haar verschillende functies beschreven wordt. Daarin ligt de nadruk op de vondsten en het deel van de weg op Frans grondgebied. Ook worden er suggesties gedaan over het zichtbaar maken en beschermen van Romeinse wegen.

De tentoongestelde voorwerpen zijn thematisch gerangschikt en beschreven in de catalogus. Door deze opzet krijgt de lezer zonder de tentoonstelling te bezoeken al een goed beeld van de voorwerpen en het verhaal van de weg. De foto's van de voorwerpen zijn soms niet scherp afgedrukt en bevatten iets te weinig contrast, waardoor de details minder goed zichtbaar zijn. De samenstellers hebben veel moeite gedaan om een breed scala aan voorwerpen in deze tentoonstelling te verzamelen: nog meer redenen om deze tentoonstelling te bezoeken.

Het Thermenmuseum geeft de tentoonstelling aangevuld met een presentatie over de Romeinse weg in de regio en heeft een flankerend programma met een o.a. een lezingencyclus georganiseerd. Voor data en meer informatie zie: www.thermenmuseum.nl. [DH]

Verder niets bijzonders

Anekdoten over Hoensbroek in bezettingstijd, door Paul Custers [Maastricht 2011], 262 blz. geïll., ISBN 978 90 8666 216 6. Prijs: € 22,90

De auteur haalt herinneringen op en geeft met dit boek de verhalen door die zijn vader, verzetsman Albert Custers, hem over Hoensbroek in de Tweede Wereldoorlog en de dagen na de bevrijding vertelde. Voor deze verhalen die hij met dit boek doorgeeft, deed hij veel aanvullend onderzoek in archieven en documentatie en interviewde hij Hoensbroekenaren voor de verificatie van de verhalen en om aanvullende gegevens boven tafel te krijgen. Dus alle verhalen zijn echt gebeurd. Wat je niet van dit boek moet verwachten, is een verhaallijn door het boek

en de plaatsing van gebeurtenissen in de context van het geheel van de Limburgse oorlogsgeschiedenis. Zo is het niet bedoeld, niet als officiële geschiedschrijving, zegt de auteur ook zelf (p. 15). Toch lijkt mij het boek van grote historische waarde: feiten, omstandigheden, de effecten van de bezetting op het dagelijkse en openbare leven worden weergegeven. Over 'goed' en 'fout' wordt geen waardeoordeel gegeven, dat wordt aan de lezer zelf over gelaten. Toch wordt de toon gezet vanuit het 'verzetsdenken' van vader Custers. Wat 'tricky' vind ik dat iedereen – goed of fout - met naam en toenaam in het boek wordt genoemd. De meeste actoren zijn inmiddels wel overleden en dan mag dat, maar toch... Opgemerkt mag worden dat vader Custers nauwelijks namen noemde. De auteur heeft dus zijn best gedaan met het aanvullende onderzoek ook de namen bij het vertelde te achterhalen.

Ja, de kleine, vlot geschreven geschiedenissen laten een ferme indruk achter met een veelheid aan feitenmateriaal. Iemand die de geschiedenis van Hoensbroek in de Tweede Wereldoorlog nog eens in de context van de vaderlandse geschiedenis wil plaatsen, kan zeker niet zonder dit boek. Hij of zij zal er echter door alle details die zijn vermeld een hele kluit aan hebben de verhalen te ordenen voor een nieuwe transparante verhaallijn. De geraadpleegde bronnen en literatuur worden achter in het boek kort vermeld, evenals een lijst van afkortingen en een overzicht van verordeningen, gebeurtenissen en dergelijke. Een index op onderwerpen en namen zou niet hebben misstaan en jammer vind ik dus dat er geen echt notenapparaat in is opgenomen om daarmee de vindplaats in de bronnen direct te kunnen traceren. Toch uiteraard een 'chapeau' voor deze uitgebreide verhalenbundel en het daarin bijeengebrachte feitenmateriaal. [RB]

De Romeinse Katakomben in Valkenburg. Het verhaal van een unieke kopie

Door Paul Post, met medewerking van Petra Rutten en Paul Tekstra [Nijmegen 2010], 128 blz., geïll., ISBN 978 90 5625 335 6. Prijs: € 16,95

In 2010 verscheen dit rijk geïllustreerde boek geschreven door prof. Paul Post. Directe aanleiding voor dit boek was het honderdjarig bestaan van de Valkenburgse Katakomben in 2010. In de zomer van 1910 werd deze nauwgezette kopie van delen van de katakomben van Rome geopend. Het initiatief kwam van Jan Diepen, lid van de vermogende Tilburgse textielabrikantenfamilie Diepen. De katakomben waren een van de eerste toeristische attracties in Valkenburg.

Opmerkelijk is de spelling van het woord katakomben: in dit boek consequent met twee k's geschreven. Van-

wege de traditie: de Valkenburgse Katakomben werden van het begin met twee k's gespeld.

Het boek heeft vooral een historische karakter, het ontstaan van de Valkenburgse katakomben en de ontwikkeling tot nu toe worden beschreven. De schrijver heeft niet bedoeld een rondleidinggidsje te maken voor de Valkenburgse katakomben. Naast het verhaal over de Valkenburgse katakomben heeft hij het fenomeen katakomben verklaard door het ontstaan en de ontwikkeling van de katakomben in Rome te beschrijven. Hij gaat daarbij ook in op de beeldtaal van het vroege christendom. Hiermee versterkt hij het verhaal over de historie van de Valkenburgse katakomben.

Beide verhalen worden rijkelijk ondersteund door beeldmateriaal, deels in kleur. Het boek bevat daarnaast enkele kaarten, een verklarende woordenlijst, een bibliografie en voor de liefhebbers verwijzingen naar websites en vakliteratuur. Een prettige bijkomstigheid is dat de lezer het boek zowel als gids voor de katakomben in Valkenburg als voor die in Rome kan gebruiken. [DH]

Verhandelingen Schepensbank Merkstein 1774-1794

Door W. Nolten (samenstelling) [Heerlen 2011]. Uitgave in eigen beheer, ca. 200 blz. Prijs: € 24,95, te bestellen bij voorkeur per e-mail: wim.nolten@ziggo.nl; tel. 045-5219662.

Na een korte intro over de schepensbank Merkstein en een lijst van schouten en secretarissen geeft Wim Nolten een transcriptie van een ook voor onze regio - vooral voor Eigelshoven - van belang zijnde bron. Het origineel van het 'Register des Schöffengerichts Merkstein, Verhandlungen 1774-1794' berust in het Hauptstaatsarchiv Nordrhein Westfalen te Düsseldorf en is er gevonden via Findbuch 110.16. De transcriptie door Wim Nolten is de twaalfde op rij met betrekking tot Merkstein. Hij heeft deze voorzien van

enkele toelichtende noten en een namen- en plaats/zaak-index. De getypte versie stelt hij tegen kostprijs ter beschikking aan geïnteresseerde onderzoekers. Jammer alleen natuurlijk dat in ons digitale tijdperk de bron niet ook doorzoekbaar op internet is gepubliceerd. Enkele andere (kleine) minpunten vind ik zelf dat het werk niet is voorzien van een 'nette' titelpagina in het binnenwerk en dat er in de intro - afgezien van de vindplaats - geen verhandeling is gegeven over de noodzaak van transcriptie en het belang van de bron in zijn context. Ook de weergave van het origineel naast de transcriptie zou - de hogere productiekosten ten spijt - geen overbodige luxe zijn geweest. Toch blijft het werk een goede bronpublicatie, die - de auteur kennende - door zijn nauwkeurigheid een goed uitgangspunt is voor nadere geschiedschrijving in de genoemde periode en een reis naar Düsseldorf kan besparen. [RB]

Hoensbroekse schrijvers en dichters. Biografische en bibliografische gegevens van negentwintig auteurs

Door Bernard Grothues. [Hoensbroek 2010], geïll., 111 blz., ISBN 978-90-79766-04-8. Prijs: € 14,95, verkrijgbaar bij het secretariaat van de Heemkunde Vereniging Hoensbroek: secretaris@heemkundehoensbroek.nl en 045-5217721/06-11317861) én in The Readshop Hoensbroek.

Het hier gepresenteerde lexicon geeft in kort bestek een overzicht van het leven en het werk van 29 tot op heden bekende publicisten uit Hoensbroek en vormt zodoende een welkome aanvulling op het in 2007 gepubliceerde Limburgs Literatuur Lexicon van Adri Gorissen, waarin slechts zes schrijvers uit Hoensbroek voorkomen. In dit naslagwerk kan men snel kennis nemen van de biografie en bibliografie van overleden en nog

in leven zijnde Hoensbroekse schrijvers, of het nu dichters, romanciers, essayisten of wetenschappelijke publicisten zijn. Zo passeren onder andere Annie, Hubert, Jacob en Wil Bisschops, de veel te vroeg overleden Pé Hawinkels, Antoine Jacobs, Jan Jacobs, Jacques Kersten, Nop Maas, Ben van Melick en Christian Quix de revue.

De samensteller heeft geen ander criterium voor opname in dit lexicon gehanteerd dan: (geboren) Hoensbroekenaar. Hij doet geen uitspraak over kwaliteit of inhoud van het werk. In de biografieën treft de gebruiker van het lexicon soms interessante en sprekende details aan, die het werk van de beschrevene in een bepaald perspectief plaatsen. De bibliografieën zijn

uitputtend: alle werken van en literatuur over de auteur worden vermeld. Dit dwingt bewondering af, want het moet een flink zoekwerk zijn geweest. Over de volledigheid van de bibliografieën valt weinig te zeggen. Bij Ben van Melick wordt niet vermeld dat hij redacteur van en medewerker was aan het boek *De paters van de Akerstraat. Aliis proficere* [Heerlen 1998]. Dat valt alleen zijn co-auteur op...

Inmiddels zijn er, na de verschijning van dit Hoensbroeks lexicon, twee 'nieuwe' Hoensbroekse auteurs ontdekt: Paul Custers (met onder andere het boek *Verder niets bijzonders* over het verzetswerk van zijn vader) en Louis Hilgers (*Boek 2.0*). In het maartnummer van 2012 van het blad van de Hoensbroekse heemkundevereniging *Oos Gebrook* zal aan beide schrijvers uitgebreid aandacht worden besteed.

Het lexicon van Grothues is in ieder geval een must voor 'Gebrookers' en voor allen, die geïnteresseerd in en betrokken zijn bij Limburgse literatuur en literatuur uit Limburg. [KL]

**Bokkerijderstochten.
Bockreiter-Wanderung und Radtour Landgraaf,
Herzogenrath**

Kijk op Landgraaf, 5 [Landgraaf 2011], blz. geïll., ISBN.
Prijs: € 12,50.

Heemkundevereniging OCGL brengt sinds het voorjaar 2011 een boekje op de markt met daarin euregionale wandel- en fietstochten met als onderwerp: bokkenrijders. De teksten zijn in het Nederlands en deels in het Duits gesteld. De uitgezette tochten zijn getraceerd langs beide zijden van grensrivier de Worm en lopen door de huidige gemeenten Landgraaf, Kerkrade (Eygelshoven), Übach-Palenberg en Herzogenrath. Diverse plekken zijn populair beschreven in verband met de gebeurtenissen rondom de bokkenrijders. Daarbij werden helaas ook (weer) enige onjuistheden opgenomen: of Joseph Kirchhoffs echt in de Kleikstraße 71

heeft gewoond is niet bewezen (p. 42, 48) en dat zijn weduwe Anna Elisabeth Mans weer hertrouwde evenmin (p. 38). Noch de DTB (1624-1797), noch de registers van de schepenbank (1633-1794) vermelden dit. Het boekje bevat (kleuren)foto's van wat men onderweg tegenkomt: een kasteel(ruïne) en een burcht, monumenten, boerenhoeven (*Valckerhofstadt*) en natuurgebieden. Dit alles gelardeerd met smakelijke verhalen en leuke foto's voor de wandelaar- en/of fietser die minder interesse heeft voor de opgegeven bronnen (p. 54, 75, 79); die zijn hier irrelevant. Handig is het formaat en de uitvoering met een ringbandje in een plastic omslag. Daarentegen behoeft het ABN enige verbetering. Te koop bij het OCGL, An de Voeëgelstjang 12, Landgraaf (woensdag en zaterdag 13.00-17.00 uur). [WN]

COLOFON

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen, Brunssum en Voerendaal.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen. Tel. 045-5604582. E-mail: redactie@landvanherle.nl
web: www.landvanherle.nl
Bankrekening: ING 2069907

Bestuur: ing. K. van Nuys, voorzitter; ing. E. Peerboom-van der Meer, secretaris, H. Otten, penningmeester, R. Braad, S. Giezenaar, R. Habets BICT, mr.ir. J. Smeets.
Redactie: R. Braad, hoofdredacteur; S. van Daal BA; drs. M. van Dijk; dr. F. Gerards; drs. K. Linders (eindredacteur); W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs: Artikelen kunt u per post of liever per e-mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN 0166-2988
Jaargang 61

Verschijnt driemaandelijks. Abonnementen per jaar € 17,00 of € 16,00 per automatische incasso. Looptijd van een abonnement uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers nageleverd. Los nummer: € 5,- excl. portokosten.
Prijs van dit nummer: € 5,00

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems, Hoensbroek.
Druk: Schrijen-Lippertz Media B.V.

